

Original Research Paper

Understanding normative femininity in Iranian universities: A case study of female students

Khadijeh Keshavarz^{1*}, Fatemeh Moosavi Viae²

¹ Assistant Professor of Sociology, Department of Women's Studies, Institute for Cultural and Social Studies, Tehran, Iran

² PhD in Sociology, University of Kashan, Iran

ARTICLE INFO

Received: Dec. 26, 2023

Revised: Feb. 19, 2024

Accepted: Mar. 10, 2024

KEYWORDS

Female students,
Iranian universities
forms of femininity
gender relations
qualitative approach

* Corresponding Author

✉ keshavarz@iscs.ac.ir

☎ +98 9190902133

How to Cite this article:

Keshavarz, Kh., & Moosavi Viae, F. (2024). Understanding normative femininity in Iranian universities: A case study of female students. *Journal of University Studies*, 2(3), 5–43. doi: 10.22035/jous.2024.5490.1100 URL: https://www.jous.ir/article_530.html

Copyright:

© The authors retain the copyright and full publishing rights. This is an open access article under the [CC BY 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/) license.

<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>

ABSTRACT

One of the most influential arenas in shaping and transforming gender relations is the university. Like any other social institution, the university is grounded in relations of authority, social norms, and defined roles, and it reproduces the gender relations of the wider society. At the same time, it provides space for its members to critically reconsider learned values and attitudes. The central question of this study is: which forms of gender relations are reproduced in Iranian universities, and which types of femininity are reinforced by the university context. This research focuses on female university students' understanding of both explicit and implicit gender relations within Iranian universities. It examines various aspects of student life, including classroom experiences and interactions with professors, engagement with university bureaucracy, participation in student associations, and interactions with male students. Employing a qualitative approach, data were collected through semi-structured interviews and focused group discussions with 43 female students across nine universities in Iran and were analyzed using thematic analysis. The research identifies two ideal types of universities: those with egalitarian norms—mostly public universities in Tehran characterized by intellectual traditions and vibrant student associations—and those with conservative norms, primarily located in peripheral or less central regions of the country. The formal university structure in Iran offers limited space for critical reflection on gender norms. Instead, both formal and informal relations in the classroom, professor-student interactions, and engagement with university bureaucracy—particularly the disciplinary system—consciously or unconsciously reinforce what R.W. Connell terms "emphasized femininity." In universities and faculties with conservative cultural orientations, this compliant femininity is highly esteemed. In contrast, in universities with more tolerant norms, hybrid femininity is encouraged. However, the overall academic system in Iran, aligned with the official cultural policy, is structured in a way that marginalizes resistant femininity.

INTRODUCTION

Like any other social institution, the university operates based on relations of authority, social norms, and defined roles, and it reproduces broader gender relations present in society. At the same time, the university can provide space for critical rethinking of learned values and attitudes, although not all universities are equally successful in enabling such critical engagement. In recent decades, the massification of higher education in Iran has enabled young women from lower social classes and with limited cultural capital to enter the university, a process that has influenced their lives and subjectivities. University life in Iran often marks the beginning of serious cross-gender interactions, occurring just before entry into professional and familial roles.

Several qualitative studies have examined femininity among female students. Mohammadi (2023) found that although participants reproduced emotional and behavioral traits associated with conventional femininity, they expressed feelings of injustice and discrimination in their everyday social lives. Fakouhi (2020) observed that students, both consciously and unconsciously, reproduce patriarchal structures, reinforcing traditional gender roles throughout university life. Yaghoubi and Moghaddas Yazdi (2016), through thematic analysis of 30 interviews with female students in Gilan, identified three types of femininity—compliant, hybrid, and resistant—reflecting Connell's theory of emphasized, hybrid, and resistant femininities. Hamzavi Abedi, Bagherian, and Mazaheri (2015), in a study on the perceptions of young Iranian women regarding feminine norms, conducted interviews with 45 students from three different ethnic groups. Rahbari and Mahmoudabadi (2017) found that class, ethnicity, religion, and gender simultaneously shape definitions of femininity. Their study distinguished between traditional femininity—characterized by chastity, modesty, familial care, and maternal roles—and modern/resistant femininity, which emphasizes independence, empowerment, and social presence.

This research primarily investigates the institutional gender relations within universities and aims to reveal the mechanisms underlying these dynamics. The central question is: what forms of gender relations are reproduced in the studied universities, and which forms of femininity are validated or discouraged by the academic environment?

METHODOLOGY

This study adopts a qualitative methodological approach. The main tools for data collection were in-depth semi-structured interviews and, in some cases, focused group discussions. Data were gathered between 2016 and 2021 from 43 female students across nine universities, selected to maximize diversity in institutional ranking and urban context. Thematic analysis was employed for data interpretation. To ensure validity, the researchers used rich description and meticulous interview

documentation. Additionally, an expert in gender studies reviewed and evaluated the coding and extracted themes as part of the validation process.

FINDINGS

Participants, especially those from universities outside central cities, reported that, aside from a few encouraging professors, the overall academic environment overlooked female students' capabilities. According to the students, professors were more likely to support male students in class discussions, involve them in research projects, appoint them as teaching assistants, and establish informal rapport outside the classroom. Some faculty members—particularly in engineering departments—openly discouraged female students, questioning their presence in technical fields and warning of limited job prospects, as though women were to blame for their own marginalization in the labor market.

In conservative universities, out-of-class interactions with professors posed further challenges, with reports of power abuse in faculty-student relationships. Beyond these explicit gender inequalities, there were also subtler pressures concerning women's life priorities, implying that education and professional development were not their rightful goals.

Students criticized the inefficiency of the educational system, cultural stagnation, and the imposition of ideological norms. Especially in conservative universities, they lamented the saturation of religious-cultural programming, censorship of student initiatives, strict enforcement of dress codes, and surveillance of cross-gender interactions by campus security.

Interviews with student activists revealed that although gendered stereotypes regarding women's organizational roles have somewhat diminished in recent years, subordinate positions for women persist within student associations. Gender discrimination is especially pronounced in religious-political organizations aligned with state ideologies, which hold dominant positions in conservative universities.

The state's cultural policy promotes gender segregation, undermining the university's potential to offer safe gender interactions—particularly in conservative settings—placing added pressure on female students to conform to official norms, which leads to dissatisfaction and disillusionment. Attending conservative universities socializes students in a paradoxical manner: on the one hand, it fosters independence, future planning, increased social interaction, and self-confidence; on the other, it normalizes male superiority and female subordination.

In these settings, women's physical appearance and sexual capital are valorized, even as they are expected to refrain from displaying sexual agency. Ideal feminine traits include modesty, flexibility, and a willingness to remain in the background, alongside academic achievement and adherence to social propriety. Ultimately,

University Studies

Vol. 2
Issue 3
Spring 2024

women are expected to prioritize traditional gender roles, marriage, and domestic responsibilities.

CONCLUSION

This study identifies two general types of university cultures: egalitarian universities—mostly public institutions in Tehran with intellectual traditions and active student life—and conservative universities, mostly located in peripheral regions. It is important to note that normative cultures may vary between faculties within the same institution; for example, law faculties in Tehran are reportedly more conservative than others. Even within conservative universities, some departments remain open to progressive ideas and egalitarian norms.

Nevertheless, the formal university system in Iran rarely facilitates critical reflection on gender norms. The structure of academic interactions—classroom dynamics, faculty engagement, bureaucratic processes, and particularly disciplinary regulations—consciously or unconsciously promotes emphasized femininity, as theorized by Connell. In conservative cultural settings, compliant femininity is praised. In more tolerant environments, hybrid femininity is encouraged. However, the broader academic and cultural system, aligned with official state ideology, systematically excludes and marginalizes resistant femininity.

ACKNOWLEDGEMENT

This article was completed as part of the first author's academic responsibilities as a faculty member at the Institute of Cultural and Social Studies, affiliated with the Ministry of Science, Research, and Technology.

CONFLICT OF INTEREST

No conflict of interest has been declared by the authors.

BIBLIOGRAPHY

- Abedinifard, M. (2020). Mardānegi-pāzuhi lāzeme-ye demokrāsi-ye jensiyati (goftogu bā Somayeh Ghodousi) [Masculinities Studies, A Prerequisite for Gender Democracy (Interview with S. Ghodousi)]. *Zanan-e Emrooz Magazine*, 40, 8-21 [In Persian]
- Ahmadi Khorasani, N. (2009). *Daftarče-ye xāterāt-e šānzdah zan-e Irāni dar qalmrow-e tajrobehā-ye ruzmarreh* [Diaries of 16 ordinary iranian women]. Tehran, Iran: Roshangaran and Women's Studies Publishing House. [In Persian]
- Azizi, F. (2019). Pišgāmān-e zan dar āmuzeš-e 'āli dar dorān-e Pahlavi; movāne' va estrāteži-hā [Women Pioneers in Higher Education during the Pahlavi Era; Obstacles and Strategies]. In *Kh. Keshavarz, Academic Research in the University Square*. Tehran: Institute for Cultural and Social Studies [In Persian]
- Bereni, L. (2011). Genre état des lieux, entretien avec Laure Bereni, par Matieu Tranchman. Retrieved from <https://laviedesidees.fr/Genre-etat-des-lieux>
- Blaikie, N.W.H. (2005). *Tarāhi-ye pažuhešā-ye ejtemā'i* [Designing social research: the logic of anticipation] (H. Chavoshiyan, Trans.). Tehran: Nashr-e Ney. (Original work published 2000) [In Persian]
- Bourdieu, P. (1990). La domination masculine. *Actes de la Recherche en Sciences Sociales*, 84, 2-31.
- Burdio, P. (2021). Introduction to *Masculine domination*, by Pierre Bourdieu (M. Naseri Rad, Trans.). Tehran, Iran: Āgah. (Original work published 1998) [In Persian]
- Connell, R. W., & Messerschmidt, J. W. (2005). Hegemonic masculinity: Rethinking the concept. *Gender & Society*, 19(6), 829-859. doi :10.1177/0891243205278639
- Crenshaw, K. (1989). *Demarginalizing the intersection of race and sex: A black feminist critique of anti-discrimination doctrine, feminist theory and antiracist politics*, In A. Phillips (ed.), *Feminism And Politics: Oxford Readings In Feminism* (pp. 314-343). doi: 10.1093/oso/9780198782063.003.0016
- Creswell, J.W. (2012). Puyeš-e keyfi va tarh-e pazhuheš: Entekhab az miyān-e panj raveš; revāyat-pāzuhi, padidāršenāsi, nazariye-ye dāde-bonyād, qowm-negāri, motāle'e moređi [Qualitative inquiry and research design: choosing among five approaches] (H. Danaeifard, & H. Kazamei, Trans.). Tehran, Iran: Eshraghi Publication. (Original work published 2007) [In Persian]
- Dziech, B.W.; & Hawkins, M.W. (2020). *Āzār-e jensī dar āmuzeš-e 'āli; ta'ammolāt va čašm-andāzh-hā-ye novin* [Sexual harassment in higher education : reflections and new perspectives] (N. A. Taghaviyan, Trans.). Tehran: Institute for Cultural and Social Studies. (Original work published 1998) [In Persian]
- Etemadifar, S. M. (2017). *Pažuheši darbāb-e dānešgāh az manzar-e dānešjuyān* [A research about the university from the perspective of students]. Tehran, Iran: Institute for Social and Cultural Studies. [In Persian]
- Fakouhi, N. (2020). Zan-hā, širhā, rubāh-hā...: Ta'ammolāti darbāre-ye zanān, zanānegi va masā'el-e ejtemā'i-ye jensiyat [Women, Lions, and Foxes: Reflections on Women, Femininity, and Social Issues of Gender]. Tehran, Iran: Saless Publication. [In Persian]

University Studies

Vol. 2
Issue 3
Spring 2024

- Ghanei Rad, M.A. (2006). Naqš-e ta'āmolāt-e dānešjuyān va āsātid dar takvīn-e sarmāye-ye ejtemā'i-ye dānešgāhī [The role of interactions between students and professors in the development of academic social capital]. *Iranian Journal of Sociology*, 7 (1), 3-29.
- Giddens, A., & Birdsal, K. (2007). *Jāme'e-šenāsi* [Sociology] (H. Chavoshiyan, Trans.). Tehran, Iran: Ney (Original work published 2006) [In Persian]
- Guimond, S. (1992). Les effets de l'éducation post-secondaire sur les attitudes intergroupes: l'importance du domaine d'études, *Revue québécoise de psychologie*, 13 (1), 74-93.
- Hamzavi Abedi, F., Bagherian, F., & Mazaheri, M.A. (2015). Barrasi-ye edrāk-e zanān-e javān-e irāni az hanjār-hā-ye zanānegi [Investigating Young Iranian Women's Understanding of Femininity Norms]. *Social Cognition*, 4(1), 84-96 [In Persian]
- Jugel, M., & Lecigne, A., & Yaël, S. (2010). L'allégeance comme facteur différentiel de socialisation universitaire, *L'orientation scolaire et professionnelle*. doi: 10.4000/osp.2928
- Kamali, Y. (2018). Raveš-šenāsi-ye taḥlil-e mazmūn va kārbord-e ān dar motāle'āt-e siyāsatgozāri-ye omumi [Methodology of Thematic Analysis and its Application in Public Policy Studies]. *Iranian Journal of Public Policy*, 4 (2), 189-208. doi: 10.22059/ppolicy.2018.67875 [In Persian]
- Kāmel, A. (2022). Āzār-e jensi va qoldari dar dānešgāh [Sexual Harassment and Bullying in Universities]. *Zanan-e Emrooz Magazine*, 45, 26-42. [In Persian]
- Kandiyoti, D. (2019). Čānezeni-ye pedarsālārāne [Bargaining with Patriarchy] (H. Maddah, Trans.). *Zanan-e Emrooz Magazine*, 36, 50-61 [In Persian]
- Keshavarz, Kh. (2022). Xānevāde dar miyān-e zehniyat-e dānešjuyān-e dānešgāhhā-ye Tehrān; motāle'ei keyfi [Family in the inter subjectivity of students at Tehran universities: A qualitative study]. *Journal of Iranian Social Studies*, 16 (2), 97-121. doi: 10.22034/jss.2023.526282.1595 [In Persian]
- Keshavarz, Kh. (2023). Monāsebāt-e jensiyati dar zehniyat-e dānešjuyān-e dānešgāhhā-ye šahr-e Tehrān [Gender relations in the mindset of students in Tehran universities]. *Journal of University Studies*, 1(3), 137-163. doi: 10.22035/jous.2023.5002.1026 [In Persian]
- Keshavarz, Kh., Azizi, M., & Yousefi Moghaddam, Sh. (2020). *Taḥlil-e tajrobe-ye fa'āliyat-e tašakoli-ye doxtarān-e dānešjū dar dahehā-ye haštād va navad-e Šamsi bā ta'kid bar 'āmel-e jensiyat* [Analyzing Female Students' Experiences of organizational activity in the 1380sh and 1390sh with emphasis on gender] (Unpublished research project). Institute for Social and Cultural Studies [In Persian]
- Kosari, M., & Khoshnam, M. (2017). Phenomenological analysis of the student's mental meaning of the university. *Journal of Research in Educational Systems*, 11(38), 171-193. doi: 10.22034/jiera.2017.59732 [In Persian]
- Mohammadi, M. (2023). A study of lived experiences of female students from girlhood (A case study of female students of Alborz Farhangian University). *Woman in Development & Politics*, 21(1), 113-137. doi: 10.22059/jwdp.2022.345930.1008233 [In Persian]
- Nosraty, N., Tomraee, S., & Zamani, M. (2020). Beauty business in Iran: Does beauty make you healthy?. *Socio-Spatial Studies*, 4(1), 1-12. doi:10.22034/soc.2020.211920

- Rahbari, L., & Mahmudabadi, Z. (2017). What does it mean to be a woman? An exploratory study of femininities among mazandarani, Azeri and Kurdish female university students in Iran. *Social Sciences*, 6(3), 98. doi: 10.3390/socsci6030098
- Strauss, A., & Corbin, J. (2011). *Mabāni-ye pazhuheš-e keyfi: Fonun va marāhel-e towlid-e nazariye-ye zamīneh'i* [Basics of Qualitative Research: Grounded Theory Procedures and Techniques] (E. Afshar, Trans.). Tehran, Iran: Našr-e Ney. (Original work published 1998) [In Persian]
- Taghavian, N., Taherikia, H., & Poormirghaffari, M. (2023). *Moqe'iyat-hā-ye ruyāruyi-ye jensiyati dar dānešgāh va mašāyeb-e ān* [The gender encountering situations in the university and their miseries]. *Quarterly Journal of Research and Planning in Higher Education*, 24(2), 135-159. [In Persian]
- Yaghoobi, A. and Moghaddas Yazdi, H. (2016). Femininity typology and girl students (Case study: Students of Guilan University). *Woman in Development & Politics*, 14 (4), 513-533. doi: 10.22059/jwdp.2016.60967 [In Persian].

University Studies

Vol. 2
Issue 3
Spring 2024

مقاله پژوهشی

فهم از زنانگی بهنجار در دانشگاه ایرانی؛ مطالعه موردی دختران دانشجوی

خدیجه کشاورز^{۱*}، فاطمه موسوی ویاپه^۲

^۱ استادیار جامعه‌شناسی، گروه مطالعات زنان، مؤسسه مطالعات فرهنگی و اجتماعی، تهران، ایران

^۲ دکترای جامعه‌شناسی، دانشگاه کاشان، کاشان، ایران

چکیده

یکی از میدان‌های اثرگذار در شکل‌گیری و تغییر مناسبات جنسیتی، دانشگاه است. دوران دانشجویی به‌عنوان مرحله‌ای شناخته می‌شود که افراد، نخستین ارتباطات جدی میان جنسیتی خود را تجربه می‌کنند و معمولاً پس از گذر از این مرحله وارد زندگی حرفه‌ای و خانوادگی می‌شوند. دانشگاه مانند هر نهاد اجتماعی دیگری مبتنی بر روابط اقتدار، هنجارهای اجتماعی و نقش‌های تعریف‌شده است و مناسبات جنسیتی در جامعه را بازتولید می‌کند. در عین حال دانشگاه امکان بازاندیشی در ارزش‌ها و نگرش‌های آموخته شده را برای اعضایش فراهم می‌کند. سؤال این جاست که در دانشگاه‌های مورد بررسی، کدام شکل از مناسبات جنسیتی بازتولید می‌شوند و دانشگاه مقوم کدام اشکال زنانگی است؟ در این پژوهش تمرکز اصلی بر فهم دختران دانشجویان مناسبات جنسیتی مصرح و ضمنی در محیط دانشگاه است و ابعاد مختلف مرتبط با زندگی دانشجویی شامل تجربه دختران از کلاس درس و تعامل با استادان، تعامل با بروکراسی دانشگاه، مشارکت در حیات انجمنی دانشگاه و تعامل با دانشجویان پسر مطالعه شده است. داده‌های پژوهش با رویکرد کیفی و با ابزار مصاحبه نیمه‌ساختاریافته و مصاحبه‌های متمرکز گروهی از ۴۳ دانشجوی دختر در ۹ دانشگاه کشور جمع‌آوری و با روش تحلیل مضمون بررسی شد. در این پژوهش با دو سنخ دانشگاه مواجه شدیم: دانشگاهی با هنجارهای برابری‌طلبانه که پیش‌تر، دانشگاه‌های دولتی شهر تهران و دارای سنت‌های روشنفکری و حیات انجمنی را شامل می‌شود و دانشگاهی با هنجارهای محافظه‌کارانه که پیش‌تر در شهرهای دور از مرکز و حاشیه کشور قرار دارد. نظام رسمی دانشگاهی در ایران امکان بازاندیشی انتقادی در هنجارهای جنسیتی را کم‌تر فراهم می‌کند و مناسبات صریح و ضمنی در کلاس درس، تعامل با استاد، تعامل با بروکراسی دانشگاهی به‌ویژه نظام انضباط‌بخش دانشگاه به نحوی است که آگاهانه یا ناخواسته زنانگی سازگار و متعارف به تعبیر ریوین کانل را مطلوب می‌داند. در دانشگاه‌ها و دانشکده‌هایی با فرهنگ محافظه‌کارانه، الگوی زنانگی سازگار تکریم می‌شود، اما در دانشگاه‌هایی با هنجارهای مداراگر، زنانگی تلفیقی مورد تشویق قرار می‌گیرد. نظام دانشگاهی در ایران هماهنگ با سیاست فرهنگی رسمی به شکلی صورت‌بندی شده است که زنانگی مقاومت‌پیشه را طرد و به حاشیه می‌راند.

اطلاعات مقاله

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۱۰/۵

تاریخ بازنگری: ۱۴۰۲/۱۱/۳۰

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۱۲/۲۰

واژگان کلیدی:

دختران دانشجوی

دانشگاه‌های ایران

انواع زنانگی

مناسبات جنسیتی

رویکرد کیفی

* نویسنده مسئول

keshavarz@iscs.ac.ir ✉

① ۹۸-۹۱۹۰۹۰۲۱۳۳

چگونه به این مقاله ارجاع دهیم:

کشاورز، خدیجه؛ و موسوی‌ویاپه، فاطمه (۱۴۰۳). فهم از زنانگی بهنجار در دانشگاه ایرانی؛ مطالعه موردی دختران دانشجوی. فصلنامه مطالعات دانشگاه، ۲(۳)، ۴۳-۵.

doi: 10.22035/jous.2024.5490.1100

JRL: https://www.jous.ir/article_530.html

© نویسندگان دارای حق نشر و کلیه حقوق انتشار می‌باشند. دسترسی به متن کامل مقاله براساس قوانین کپی‌رایت کاملاً آزاد است.

<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>

۱. مقدمه و بیان مسئله

در ایران، دانشگاه به‌عنوان بخشی از پروژه مدرن‌کردن نظام آموزش به وجود آمد. نهاد دانشگاه بیش از هر چیز به دنبال تربیت بروکرات‌های موردنیاز برای نظام بروکراسی مدرن ایرانی بود. از همان ابتدای تأسیس دانشگاه در ایران در سال ۱۳۱۳، حضور زنان به‌عنوان استاد و دانشجو با چالش مواجه شد. برخی دانشکده‌ها مانند دانشکده‌های پزشکی و حقوق در ابتدا حاضر به پذیرش دختران نبودند و مقاومت و تلاش دختران و همراهی بخشی از کارگزاران حکومت وقت باعث تغییر شرایط شد (احمدی خراسانی، ۱۳۸۷، ۲۲۰). هم‌چنین برخی دانشکده‌ها مانند دانشکده فنی به دلایل متعدد و تا مدت‌ها از حضور زنان در دانشگاه استقبال نمی‌کردند (عزیزی، ۱۳۹۸، ۴۳)، حضور زنان در این دانشکده‌ها تا امروز نیز محدود مانده است.

در دهه‌های اخیر حضور گسترده دختران در آموزش عالی و تلاش آن‌ها برای گذراندن تحصیلات تکمیلی نشان‌دهنده تغییر ارزش‌ها و نگرش‌های نسل کنونی است. می‌توان گفت یکی از میدان‌هایی که در دوره معاصر در شکل‌گیری و تغییر مناسبات جنسیتی اثرات عمده‌ای برجای می‌گذارد، دانشگاه است. دانشگاه جایی است که به دختران فرصت حضور اجتماعی می‌دهد. این موضوع در مورد دخترانی پررنگ‌تر می‌شود که از خانواده‌هایی با فرهنگ محافظه‌کارانه برخاسته‌اند. در دهه‌های اخیر با عمومی شدن تحصیلات عالی، دخترانی از طبقات فرودست و با سرمایه فرهنگی اندک هم توانسته‌اند به دانشگاه راه یابند که این امر بر زندگی و ذهنیت آنان تأثیراتی گذارده است. دوران دانشجویی، به‌ویژه در ایران، به‌عنوان مرحله‌ای شناخته می‌شود که افراد، نخستین ارتباطات جدی میان جنسیتی خود را تجربه می‌کنند و معمولاً پس از گذر از این مرحله وارد زندگی حرفه‌ای و خانوادگی می‌شوند. چه بسا، دانشگاه نیز به‌عنوان یکی از بازارهای ازدواج در ایران، خود بستری برای جرح و تعدیل تصورات و رویکردهای دختران و پسران به ارتباط میان دو جنس است (کشاورز، ۱۴۰۱؛ کشاورز، ۱۴۰۲).

دانشگاه مانند هر نهاد اجتماعی دیگری مبتنی بر روابط اقتدار، هنجارهای اجتماعی و نقش‌های تعریف‌شده است و مناسبات جنسیتی در جامعه را بازتولید می‌کند. در عین

حال دانشگاه امکان بازانديشی در ارزش‌ها و نگرش‌های آموخته شده را برای اعضايش فراهم می‌کند. مطالعه دربارهٔ جامعه‌پذیری دانشگاهی، یعنی مشاهدهٔ تغییرات نگرشی دانشجویان در طول دوران تحصیل را می‌توان به واسطهٔ پژوهش‌های نیوکامب^۱ (۱۹۴۳) در کالج بنینگتون^۲ دنبال کرد. او نشان داد دانشجویانی که نگرش‌های محافظه‌کارانه داشتند، در پایان تحصیلات، به نگرش‌های لیبرالی‌گرایش می‌یافتند و نسبت به اقلیت‌هایی هم‌چون هم‌جنس‌گرایان، بیکاران و حتی اعضای سندیکاها که دربارهٔ آن‌ها کلیشه‌های منفی وجود داشت، داوری‌های مطلوبی پیدا می‌کردند (جاگل، لسین و یائل^۳، ۲۰۱۰). جامعه‌پذیری دانشگاهی، به‌ویژه با فرضیهٔ عضوگیری انتخابی لیپست^۴ (۱۹۷۱) مورد تردید واقع شده است. این فرضیه تأکید دارد که تفاوت‌های نگرشی بین دانشجویان بر مبنای محل تحصیل، ممکن است پیش از ورود به دانشگاه نیز وجود داشته باشد. در واقع پیش‌بینی فرضیهٔ عضوگیری انتخابی، این است که تفاوت‌های بین‌گروهی قدرتمند، از همان ابتدای تحصیل وجود دارند. در حالی که فرضیهٔ جامعه‌پذیری دانشگاهی پیش‌بینی می‌کند که نوعی تفاوت‌های حداقلی در آغاز وجود دارند و تفاوت‌های بیش‌تر در طول دوران تحصیل به وجود می‌آیند (جاگل و همکاران، ۲۰۱۰). گیموند^۵ (۱۹۹۲) نشان داد که تحصیلات دانشگاهی یک عامل تغییر بوده، اگرچه معنای این تغییر به محل تحصیل و رشته تحصیلی نیز مربوط است. البته باید اذعان داشت که همه دانشگاه‌ها در به فعل رساندن این امکان موفق نیستند. در این پژوهش تمرکز اصلی بر فهم مناسبات جنسیتی نهادی در دانشگاه و آشکار کردن سازوکارهای معطوف به آن است.

سؤال این جاست که در دانشگاه‌های مورد بررسی، کدام شکل از مناسبات جنسیتی بازتولید می‌شوند و دانشگاه مقوم کدام اشکال زنانگی است؟ برای پاسخ به پرسش اصلی پژوهش، داده‌های پژوهش در پاسخ به این پرسش‌ها جمع‌آوری می‌شوند: (۱)

1. Newcomb
2. Bennington College
3. Jugel, Lecigne & Yaël
4. Lipset
5. Guimond

تجربه زیسته دختران دانشجو از مناسبات جنسیتی مصرح و ضمنی در کلاس درس و تعامل با استاد چیست؟ (۲) تجربه زیسته دختران دانشجو از مناسبات جنسیتی در تعامل با بروکراسی دانشگاه چیست؟ (۳) تجربه زیسته دختران دانشجو از مناسبات جنسیتی مصرح و ضمنی در تشکلهای دانشجویی چیست؟ (۴) تجربه زیسته دختران دانشجو از مناسبات جنسیتی در تعامل با پسران دانشجو چیست؟

۲. پیشینه تحقیق

در پژوهش‌هایی که در چند سال اخیر درباره دانشجویان ایرانی انجام شده‌اند تجربه دانشجویان از مناسبات جنسیتی در دانشگاه کم‌تر مورد پرسش قرار گرفته است. به عنوان مثال، کوثری و خوشنام (۱۳۹۶) در مقاله «تحلیل پدیدارشناسی معنای ذهنی دانشجو از دانشگاه»، تعاملات با جنس مخالف را مدنظر قرار داده اما از آن فراتر نرفته‌اند. مطالعه اعتمادی‌فر (۱۳۹۶) با عنوان «پژوهشی در باب دانشگاه از منظر دانشجویان» با مشکل عدم حساسیت به مقوله جنسیت همراه است و نظرات دانشجویان راجع به ساحت‌های گوناگونی که جنسیت در آنها نقش دارد از قبیل فرایند نمره‌دهی، تجربه مناسبات میان جنسیتی و استانداردهای حوزه آموزش عالی برای پوشش و رفتار زنان، پرسیده نشده است. قانع‌راد (۱۳۸۵) در مقاله «نقش تعاملات دانشجویان و اساتید در تکوین سرمایه اجتماعی دانشگاهی» به تأثیر رابطه استاد و دانشجو بر میزان پیشرفت تحصیلی و خوداثربخشی دانشجویان پرداخته است اما حساسیت جنسیتی در تمایز تجربه دانشجویان دختر و پسر در کار او کم‌رنگ است.

در مورد انواع زنانگی در میان دانشجویان چند پژوهش کیفی انجام شده است؛ مطالعه محمدی (۱۴۰۲) با عنوان «بررسی تجربیات زیسته دختران دانشجو از دخترانگی (مطالعه موردی: دانشجویان دختر دانشگاه فرهنگیان البرز)» نشان می‌دهد اگرچه مشارکت‌کنندگان در تحقیق برخی از ویژگی‌های احساسی و رفتاری مرسوم دخترانگی را بازتولید می‌کنند، اما در زندگی اجتماعی و روزمره احساس بی‌عدالتی و تبعیض می‌کنند. فکوهی (۱۳۹۹) در مقاله‌ای با عنوان «تجربه زندگی روزمره دختران

دانشجو در ایران» بر اساس مصاحبه‌های گروهی، روابط بیناجنسیتی دانشجویان را در محیط دانشگاه مورد تأمل قرار داده است. یافته‌های او نشان می‌دهد کنشگران (دختران دانشجو) به صورتی آگاهانه ولی اغلب ناخودآگاه ساختارهای پدرسالارانه را بازتولید می‌کنند و به این ترتیب موقعیت زنانه عمدتاً در تجربه زندگی دانشجویی تجدید می‌شود (فکوهی، ۱۳۹۹، ۴۲۲).

یعقوبی و مقدس یزدی (۱۳۹۵) در مقاله‌ای با عنوان «دختران دانشجو و سنخ‌شناسی زنانگی (مطالعه موردی: دانشجویان دانشگاه گیلان)»، انواع زنانگی در میان دانشجویان دختر دانشگاه گیلان را به گفت‌وگو گذاشته‌اند و با تحلیل مضمون ۳۰ مصاحبه، سه سنخ «سازشی، تلفیقی و مقاوم» را برجسته ساخته‌اند که تداعی‌کننده نظریه کانل در سه گونه زنانگی «سازگار، ترکیبی و مقاوم» است. حمزوی عابدی، باقریان و مظاهری (۱۳۹۴) در مقاله‌ای با عنوان «بررسی ادراک زنان جوان ایرانی از هنجارهای زنانگی»، ۴۵ دانشجوی دختر از سه قومیت فارس، ترک و کرد را در پژوهش خود انتخاب کرده‌اند. تحلیل محتوای مصاحبه‌ها به هشت طبقه مفهومی در ادراک مشارکت‌کنندگان از هنجارهای زنانگی انجامیده است. مهم‌ترین این محورها را جهت‌گیری موفقیت خصوصاً در زمینه تحصیلات از یک سو و نجابت از سوی دیگر تشکیل می‌داد. نتایج این مطالعه نشان می‌دهد ادراک زنان جوان ایرانی از هنجارهای زنانگی، اشتراکات قابل توجهی با زنان جوان سایر فرهنگ‌ها دارد.

نتایج تحقیق رهبری و محمودآبادی (۲۰۱۷) با عنوان «زن‌بودن به چه معناست؟ مطالعه‌ای اکتشافی در مورد زنانگی در میان دانشجویان دختر مازندرانی، آذری و کرد در ایران» نشان داد طبقه، قومیت، مذهب و جنسیت به صورت هم‌زمان بر تعریف زنانگی تأثیرگذارند و دو سنخ زنانگی سنتی و مدرن متمایز شدند؛ زنانگی سنتی اغلب به ویژگی‌هایی مانند نجابت، حجب و حیا، مراقبت از خانواده و نقش مادرانه اشاره داشت و زنانگی مدرن یا مقاومت‌گر معطوف به استقلال، قدرت، و حضور اجتماعی پررنگ بود. تفاوت دینی و قومیتی بر معنای زنانگی تأثیرگذار بود. به‌عنوان مثال میان کردها تأکید بر شجاعت و قدرت زنانه بیش‌تر بود، در حالی که زنانگی در گروه‌های دیگر،

بیش تر با تمکین و سکوت پیوند داشت. از میان تحقیقات بررسی شده که به سنخ‌شناسی زنانگی و ادراک دانشجویان دختر از هنجارهای زنانگی پرداخته‌اند، بررسی تأثیر دانشگاه کم‌تر مورد توجه بوده است تا آن‌جا که یعقوبی و مقدس یزدی (۱۳۹۵) تغییرات زنانگی در میان دانشجویان را حاصل افزایش مصرف رسانه‌ای و شبکه‌های اجتماعی می‌دانند. در تحقیق حاضر، فراتر از فهم اشکال زنانگی در میان دانشجویان، درک آنان از مناسبات جنسیتی نهادی تجربه شده در فرایند تحصیل در دانشگاه و امکان بازاندیشی در آن مورد مذاقه قرار می‌گیرد.

جنسیت به طبقه‌بندی‌های اجتماعی (زنانه و مردانه) و به بیانی دقیق‌تر «روابط ساخت‌یافته اجتماعی و فرهنگی بین زنان و مردان» معنا می‌شود. جنسیت، مفهومی است که به ساخت سیاسی و اجتماعی تفاوت دو جنس راجع بوده و تعاملی و سراسری است و در تمام حوزه‌های اجتماعی عمل می‌کند. تعریف لور برنی^۱ از جنسیت چهار بُعد دارد:

۱) جنسیت یک برساخت است: این بُعد در مخالفت با ذات‌گرایی بر جامعه‌پذیری در شکل‌بخشیدن به هویت جنسیتی تأکید می‌کند. در این جا جنسیت به مفهوم عادت‌واره پیر بردیو نیز راجع است که شامل قضاوت‌ها و رفتارهای ماست که به زنان و مردان نقش‌های اختصاصی اطلاق می‌کند: مادری، از خود گذشتگی، احساساتی بودن و رمانتیسیم برای زنان؛ مردانگی، شجاعت و فنی بودن برای مردان. آموزش، رسانه‌ها، نهادها، خانواده، فضای عمومی و ... به نظامی که بر روابط اجتماعی دو جنس حاکم است، شکل می‌دهند.

۲) بُعد چشم‌انداز ارتباطی: لور برنی، زنان و زنانگی را هم‌چون محصول رابطه اجتماعی با مردان می‌داند، بنابراین ممکن نیست که یک جنس بدون رجوع به جنس دیگر مطالعه شود.

۳) وجود رابطه قدرت: به نظر لور برنی، ارزش‌گذاری نظام‌مند مذکر به ضرر مؤنث وجود دارد. به علاوه یک نظام هنجاری وجود دارد که انحراف از جنسیت را تنبیه می‌کند؛ برای مثال برای یک مرد امکان ندارد که بدون تمسخر دیگران لباس زنان را

بیپوشد، یا این که قابل فهم نیست که زنی نخواهد بچه دار شود. داشتن روابط جنسی متعدد برای مردان ارزش تلقی می شود و بر عکس زنانی که روابط جنسی متعدد دارند، تحقیر می شوند.

۴) گرهگاه: جنسیت در برگزیده دیگر روابط قدرت هم چون طبقه، نژاد و گرایش جنسی است. برای فهم آن چه افراد قرار گرفته در تقاطع، چندین نوع تبعیض از سر می گذرانند، باید نگاه تک عاملیتی را کنار گذاشت و به این پرسش پاسخ داد که چگونه جنسیت در کنار دیگر ساختارهای نابرابر ساز، راه طرد و سرکوب را هموارتر می کند (گرنشاول، ۱۹۸۹). در واقع تعلق افراد به گروه های اجتماعی، قومی، مذهبی، نژادی، و جنسی و جنسیتی متفاوت، موجب کنش و واکنش روابط اجتماعی با یکدیگر می شود که در تحلیل نابرابری علیه زنان باید دیده شوند.

درک این نکته مهم است که نظم جنسیتی «با تحمیل دیدگاهی جهان شمول از سلطه حمایت می کند و جایگاه سلطه گران را بدیهی می نمایاند و در نهایت نظم جنسیتی را چونان نظم طبیعی جلوه می دهد. نظم جنسیتی برساخته ای فرهنگی است و عیناً در ذهنیت عاملان اجتماعی نهادینه می شود و به شکل بخشی از نظم طبیعی چیزها جلوه می یابد» (ناصری راد، ۱۴۰۰، ۵).

با آن که اولین بار بورديو اصطلاح نظم جنسیتی را در حدود ۱۹۹۰ به کار برد اما کانل بود که کوشید تعریف دقیقی از نظم جنسیتی و انواع زنانگی و مردانگی ارائه دهد. او نظم جنسیتی را الگوهای روابط قدرت بین مردانگی و زنانگی در سراسر جامعه می نامد که بر اساس تعامل چند ساختار به وجود می آید: کار (تقسیم جنسی کار در خانه و بازار کار)، قدرت (اقتدار، خشونت، ایدئولوژی در نهادها و دولت) و تعلق روانی (مناسبات شخصی، خانوادگی / جنسی). به گونه ای که روابط جنسیتی در این سه حوزه جامعه به اجرا در می آید، در سطح جامعه و به صورت سلسله مراتبی خاص ساختار می یابد و به یک اصل تعریف کننده معطوف است: سلطه مردان بر زنان (گیدنز و بردسال، ۱۳۸۶، ۱۷۴). کانل توضیح می دهد که اساس نظم جنسیتی، فرودستی زنان

است اما همه مردان جایگاه یکسانی ندارند. در رأس سلسله مراتب جنسیت، مردانگی هژمونیک قرار دارد که با ناهمجنس گرایی، اقتدار و قدرت جسمانی مشخص می‌شود. در مرحله بعدی قدرت، مردانگی همدست قرار دارد که مردان این رده، خصوصیات برجسته مردانگی هژمونیک را ندارند ولی به اشکال مختلف (مانند توانمندی سیاسی، نابرابری فرصت، ارتقای شغلی و دستمزدها در بازار کار و کار خانگی بی‌مزد زنان) از نظام پدرسالاری سود می‌برند. در پایین‌ترین مرتبه مردان، مردانگی‌های فرودست قرار دارند. این نکته مهم است که بعضی مردان، بسته به جایگاهشان در سلسله مراتب مادی، امتیاز بیش‌تری از مردسالاری می‌گیرند، بعضی کم‌تر.

کانل همه انواع زنانگی را در موقعیت‌های فرودست مردانگی هژمونیک قرار می‌دهد. یکی از شکل‌های زنانگی یعنی زنانگی مؤکد، مکمل مهم مردانگی هژمونیک است. زنانگی مؤکد، زن مطلوب مردسالاری است، زنی که به جای مهارت فنی، شخصیتی اجتماعی و خوش‌برخورد دارد و سعی می‌کند با جملات زیبا، دل اطرافیان را به دست آورد. او در روابط عاشقانه، شکننده، حساس و زودرنج است. به‌طور کلی، آماده و مایل به ازدواج و فرزندآوری است. «این زنانگی تابع منافع و امیال مردان است که مشخصه آن فرمانبرداری و دلسوزی و پرستاری و همدلی است که در زنان جوان به پذیرایی جنسی و در زنان سالخورده حاکی از مادری است. در انتهای هرم قدرت، زنانگی‌های فرودستی وجود دارند که از نسخه زنانگی مؤکد سر می‌پیچند و در برابر عرف و قراردادهای رایج می‌ایستند نظیر فمینیست‌ها، پیردخترها، قابله‌ها، جادوگرها، روسپیان و کارگران یدی که مجالی برای سخن نمی‌یابند و تجربه‌های آنها مسکوت نگه داشته می‌شود» (کیدنز و بردسال، ۱۳۸۶، ۱۷۶).

البته بعدتر کانل و دیگران بحث انواع زنانگی را تکمیل کرده و نوع زنانگی تلفیقی را پیشنهاد می‌دهند که در میانه دو نوع زنانگی سازگار و مقاومت‌پیشه قرار دارد و ترکیبی از هر دو است؛ زنان در این وضعیت ممکن است ظاهر یا رفتار زنانه داشته باشند اما هم‌زمان در حوزه‌های عمومی و تحصیل و کار، استقلال و عاملیت بیشتری نشان دهند. زنانگی تلفیقی نه صرفاً مردسالارانه است و نه کاملاً برابرخواهانه؛ بلکه زنان برای حفظ امتیاز و مشروعیت اجتماعی، عناصر گوناگون را ترکیب می‌کند. به تعبیر کانل و مسر اشمیت (۲۰۰۵) این نوع

تلفیق به بازتولید هژمونی مردانه کمک می‌کند و هم‌زمان امکان‌های جدیدی برای سوژگی زنان فراهم می‌سازد.

کانل در توضیح همراهی زنان و مردان با هنجارهای غالب مردسالارانه اشاره می‌کند که نظام مردسالاری در ازای چنین همراهی‌ای، به افراد (اعم از زن و مرد) پاداش می‌پردازد. بنابر نظریه «سود سهام عاید از مردسالاری»، همدستی و همراهی برخی زنان با نظام مردسالار دست‌کم می‌تواند سه دلیل داشته باشد: یکی، بهره‌مند شدن آن‌ها از مزایای مردسالاری است (مثلاً حفظ رابطه با مرد زندگی‌شان یا توفیق در ازدواج که در جامعه مردسالار، عموماً هم‌چون محافظی برای زن به مثابه «ناموس» محتاج به حمایت در نظر گرفته می‌شود)؛ دلیل دیگر، ترس و دوری جستن از همان شرم و استهزای ناشی از ناهنجار تلقی شدن در جمع همالان‌شان و سوم، نقش «جامعه‌پذیری جنسیتی» و به تبع آن درونی‌سازی ایدئولوژی جنسیتی غالب در جامعه و فرهنگ توسط چنین زنانی است (عابدینی فرد، ۱۳۹۹).

اکثریت زنان، ناآگاهانه و یا به‌ناچار، موقعیت سرکوب‌شده را می‌پذیرند. زنان به دلیل نوع جامعه‌پذیری خود که آن‌ها را مطیع و مناسب عرصه خصوصی تربیت می‌کند با هنجارهای اجتماعی هم‌نواتر هستند؛ حتی وقتی این هنجارها آن‌ها را در موقعیت فرودست قرار می‌دهد. بدون شک، زنان طبقه فرادست و متمول، برای نه گفتن به این انتظارات مردسالارانه اختیار عمل بیش‌تری دارند اما زنان طبقه محروم از قدرت چانه‌زنی کم‌تری برخوردارند و مقابله، عواقب شدیدتری برای آنان به دنبال دارد. اگرچه فارغ از تفاوت‌ها می‌توان گفت برخی از انتظارات و نقش‌های تعیین‌شده برای تمامی زنان مشترک است، از جمله مادری، نجابت، زیبایی. زنان ناچارند در طول زندگی خود بارها بسنجند کجا بهتر است با ساختار مردسالارانه و انتظارات جنسیتی کنار بیایند و کجا علایق خود را با پرداخت بهای تمسخر، نارضایتی و حتی طرد پیگیری کنند (عابدینی فرد، ۱۳۹۹).

با مرور مفاهیم ذکرشده در این‌جا، درمی‌یابیم چگونه نظم جنسیتی خود را چون نظمی طبیعی بازنمایی می‌کند تا آن‌جا که به چالش کشیدن نظم جنسیتی مردسالارانه مستلزم بازاندیشی در بسیاری از آموخته‌ها و رفتارهای روزمره است. با این حال زنان در

این نظم جنسیتی منفعل و دست‌بسته عمل نمی‌کنند. کاندیوتی^۱ به تجزیه و تحلیل استراتژی‌های زنان در مواجهه با انواع پدرسالاری پرداخته است:

«زنان درون مجموعه‌ای از محدودیت‌ها، استراتژی‌ای را تعیین می‌کنند که آن را چانه‌زنی پدرسالارانه^۲ می‌نامم و ممکن است بسته به طبقه، کاست و قومیت، اشکال متفاوتی به خود بگیرد [...] هدف از این اصطلاح نشان‌دادن وجود مجموعه‌ای از قوانین و نسخ است که روابط جنسیتی را تنظیم می‌کنند و هر دو جنس خود را با آنها وفق می‌دهند و می‌پذیرندشان و در عین حال ممکن است محل منازعه قرار گیرند، از نو تعریف شوند و درباره آنها مذاکره صورت گیرد. این چانه‌زنی‌ها بر امکان بروز و اشکال مختلف مقاومت فعال یا منفعل زنان در برابر سرکوب نیز تأثیر می‌گذارند. به علاوه چانه‌زنی‌های پدرسالارانه ماهیتی جاودان یا تغییرناپذیر ندارند، بلکه پذیرای تغییرات تاریخی‌ای هستند که حیطه‌های جدیدی از ستیز و مذاکره مجدد را در روابط بین دو جنس می‌گشایند» (کاندیوتی، ۱۳۹۸).

مفهوم چانه‌زنی با پدرسالاری کاندیوتی با مفهوم زنانگی تلفیقی در نظریه کانل هم‌راستا می‌شود. چون زنان باید در موقعیت‌های مختلف بسنجند کجا با انتظارات از زنانگی بهنجار همراه شوند و کجا برای پیشبرد اهداف شخصی خود مقاومت پیشه کنند و در میان نظم جنسیتی مسلط، راهی برای بهترکردن شرایط خود جست‌وجو می‌کنند. هرچند یادآوری این نکته مهم است که تمرکز اصلی در این پژوهش نه بر کنش‌های دانشجویان بلکه بر درک آنان از محدودیت‌های ساختاری، نهادی و عرفی حاکم بر دانشگاه است که به کنش‌های آن‌ها جهت می‌دهد.

۳. روش

رویکرد روش‌شناختی پژوهش حاضر، رویکردی کیفی است. «روش‌های کیفی بیشتر با توصیف‌های استدلالی، کشف معناها و تفسیرهای کنشگران اجتماعی سروکار دارند» (بلیکی، ۱۳۸۴، ۳۰۱). از آن‌جا که در پرسش‌ها و اهداف اصلی پژوهش حاضر به دنبال

1. Kandiyoti

2. Bargaining with Patriarchy

فهم دانشجویان دختر نسبت به ساختار و مناسبات جنسیتی مسلط در دانشگاه هستیم، رویکرد کیفی ظرفیت‌های غنی‌تر و وسیع‌تری را در اختیار محققان می‌گذارد. ما در این پژوهش مطابق نمونه‌گیری نظری و با توجه به پرسش‌های اصلی تحقیق، به نمونه‌گیری از مکان و اشخاص یعنی دانشگاه و دانشجویان می‌پردازیم؛ این نوع نمونه‌گیری بر مفهوم مقایسه استوار است تا امکان کشف گوناگونی‌ها را به حداکثر برساند (ن.ک به استراوس و کربین، ۱۳۹۰، ۲۱۹). تلاش شده تا در انتخاب مشارکت‌کنندگان (دانشجویان) به تنوع و پراکندگی آنان از لحاظ مقطع تحصیلی (کارشناسی و تحصیلات عالی)، تنوع رشته‌های گوناگون تحصیلی و دانشگاه‌های آن‌ها در تهران و خارج از تهران، دانشگاه‌های برخوردارتر و کم‌برخوردارتر توجه شود.

در این پژوهش ابزار اصلی گردآوری اطلاعات مصاحبه عمیق نیمه‌ساخت یافته و در مواردی برگزاری بحث‌های گروهی متمرکز با دانشجویان است. داده‌های این پژوهش طی سال‌های ۱۳۹۵ تا ۱۴۰۰ از میان ۴۳ دانشجوی دختر در ۹ دانشگاه کشور (دانشگاه تهران، دانشگاه صنعتی امیرکبیر، دانشگاه شهید بهشتی، دانشگاه اراک، دانشگاه بوعلی سینا، دانشگاه سیستان و بلوچستان، دانشگاه مازندران، دانشگاه ایلام) جمع‌آوری شده‌اند. در انتخاب دانشگاه‌ها کوشش شد بیش‌ترین تنوع در رتبه‌بندی و امکانات مرتبط با مرکز/پیرامون در نظر گرفته شود. تلاش شد فهم زنان دانشجویان مناسبات جنسیتی حین فرایند تحصیل در دانشگاه صورت‌بندی شود. برای تحلیل داده‌ها از روش تحلیل تماتیک (تحلیل مضمون) استفاده شد. «مضمون» الگویی است که در داده‌ها یافت می‌شود و حداقل به توصیف و سازماندهی مشاهدات می‌پردازد و حداکثر، جنبه‌هایی از پدیده را تفسیر می‌کند (کمالی، ۱۳۹۷). تحلیل مضمون در شش گام و سه مرحله تجزیه و توصیف متن؛ تشریح و تفسیر متن؛ ترکیب و ادغام متن انجام می‌شود. مراحل تحلیل مضمون عبارتند از: آشنایی با داده‌ها، ایجاد کدهای اولیه، جستجوی مضمون‌ها، بازبینی مضمون‌ها و تعریف و نام‌گذاری مضمون‌ها. در این نوع تحلیل، سعی بر این است که از مضامین پایه‌ای که آشکار و مصرح هستند به سوی مضامین انتزاعی‌تر و کلی‌تر حرکت شود تا به مضمون اصلی متن دست پیدا کنیم (کمالی، ۱۳۹۷).

در این پژوهش برای سنجش روایی از دو شیوه توصیف غنی و ثبت دقیق مصاحبه‌ها استفاده شد. در فرایند هر مصاحبه، محقق اصلی هدایت مصاحبه را به عهده داشت، در کنار آن دستیاران پژوهش (شقایق یوسفی مقدم، سمیرا یزدان‌پناه و فردوس شیخ‌الاسلام) یادداشت‌های تکمیلی را می‌نوشتند. پس از هر مصاحبه، محقق اصلی و دستیاران یادداشت‌های خود را با هم مقایسه می‌کردند و ضمن گفتگو و بحث، سوابق و حواشی هر مصاحبه را به دقت ضبط می‌کردند.

به عنوان روش دوم ارزیابی روایی، از خانم دکتر فاطمه موسوی ویایه به‌عنوان یکی از پژوهشگران حوزه مطالعات جنسیت درخواست شد تا کدگذاری مصاحبه‌ها و مضامین استخراج‌شده را سنجش و داوری کند. وی کدهای اولیه و مضامین فرعی و اصلی تحقیق را تأیید کرد و در زمینه مقوله‌بندی پیشنهادهای ارائه کرد. مشخصات عمومی پاسخگویان با اسامی مستعار در جدول (۱) آمده است.

جدول ۱. مشخصات عمومی پاسخگویان پژوهش

ردیف	نام	سن	رشته	دانشگاه	محل سکونت والدین	تاریخ مصاحبه
۱	حلما	۲۶	فوق‌لیسانس جامعه‌شناسی، لیسانس حقوق	دانشگاه تهران	تهران	۱۴ خرداد ۱۳۹۹
۲	وحیده	۲۳	فوق‌لیسانس مطالعات جوانان	دانشگاه تهران	تهران	۱۳ خرداد ۱۳۹۹
۳	سارا	۲۳	لیسانس شهرسازی	دانشگاه تهران	تهران	۲۱ خرداد ۱۳۹۹
۴	مریم	۲۳	لیسانس مهندسی انرژی	دانشگاه امیرکبیر	کرج	۲۸ خرداد ۱۳۹۹
۵	شیرین	۲۳	مکانیک	دانشگاه امیرکبیر	رشت	۲۰ خرداد ۱۳۹۹
۶	فریبا	۳۳	دکترای شیمی	دانشگاه ایلام	ایلام	۱۶ اسفند ۱۳۹۹
۷	نازنین	۲۴	ارشد میکروبیولوژی	دانشگاه ایلام	ایلام	۵ اسفند ۱۳۹۹
۸	شیرین	۲۷	ارشد ریاضی	دانشگاه ایلام	ایلام	۱۳ اسفند ۱۳۹۹
۹	آرزو	۳۰	ارشد جامعه‌شناسی	دانشگاه ایلام	ایلام	۱۴ اسفند ۱۳۹۹
۱۰	ظاهره	۲۳	مهندسی برق	دانشگاه ایلام	ایلام	۷ اسفند ۱۳۹۹
۱۱	نفیسه	۲۹	ارشد زبان‌شناسی، لیسانس مهندسی برق	دانشگاه ایلام	ایلام	۱۹ اسفند ۱۳۹۹
۱۲	مهلا	۲۵	ارشد بیوشیمی	دانشگاه ایلام	ایلام	۷ اسفند ۱۳۹۹
۱۳	کژال	۲۱	برق	دانشگاه تهران	تهران	۲۱ خرداد ۱۳۹۹
۱۴	هاجر	۳۴	دکتری فلسفه اسلامی	دانشگاه ایلام	ایلام	۱۴ اسفند ۱۳۹۹
۱۵	زهره	۲۵	ارشد اقتصاد توسعه	دانشگاه ایلام	اطراف اصفهان	۲۹ فروردین ۱۴۰۰

ردیف	نام	سن	رشته	دانشگاه	محل سکونت والدین	تاریخ مصاحبه
۱۶	پرنیان	۲۲	انرژی+صنایع	دانشگاه امیرکبیر	مهرشهر کرج	۱۱ خرداد ۱۳۹۹
۱۷	سلمه	۲۴	پزشکی	دانشگاه ایران	سراوان	۱ اردیبهشت ۱۴۰۱
۱۸	غزاله	۲۰	فیزیک	دانشگاه ایلام	شیراز	۲۲ اردیبهشت ۱۴۰۰
۱۹	الهام	۲۲	دانشجوی مهندسی کامپیوتر	دانشگاه بوعلی سینا	همدان	۱۸ اسفند ۱۳۹۵
۲۰	مرجان	۲۲	مهندسی صنایع	دانشگاه بوعلی سینا	اهواز	۱۸ اسفند ۱۳۹۵
۲۱	مینا	۲۱	مهندسی کامپیوتر	دانشگاه بوعلی سینا	همدان	۱۸ اسفند ۱۳۹۵
۲۲	سیمین	۲۵	کارشناسی ارشد علوم اجتماعی	دانشگاه مازندران	ساری	۹ اسفند ۱۳۹۵
۲۳	غزل	۳۵	دانشجوی دکترا	دانشگاه تهران	----	۱۳۹۹
۲۴	بهار	۲۵	کارشناسی ارشد روان شناسی	دانشگاه بوعلی سینا	پاوه کردستان	۱۸ اسفند ۱۳۹۵
۲۵	سامیه	۲۵	کارشناسی ارشد مدیریت دولتی	دانشگاه سیستان و بلوچستان	ایران شهر	۲۰ فروردین ۱۳۹۶
۲۶	ساناز	۱۹	کارشناسی علوم تربیتی	دانشگاه سیستان و بلوچستان	زابل	۲۱ فروردین ۱۳۹۶
۲۷	شریفه	۲۳	کارشناسی اقتصاد	دانشگاه سیستان و بلوچستان	ایران شهر	۲۱ فروردین ۱۳۹۶
۲۸	فاطمه	۱۹	کارشناسی مردم شناسی	دانشگاه سیستان و بلوچستان	چابهار	۲۱ فروردین ۱۳۹۶
۲۹	ساینا	۲۸	دکتری مهندسی شیمی	دانشگاه سیستان و بلوچستان	شیراز	۲۱ فروردین ۱۳۹۶
۳۰	لاله	۲۲	مهندسی برق	دانشگاه اراک	اهواز	۱۶ اسفند ۱۳۹۵
۳۱	سیما	۲۳	مهندسی شیمی	دانشگاه اراک	اراک	۱۶ اسفند ۱۳۹۵
۳۲	زهرا	۲۲	روان شناسی	دانشگاه اراک	اراک	۱۷ اسفند ۱۳۹۵
۳۳	عاطفه	۲۱	روان شناسی	دانشگاه اراک	مشهد	۱۷ اسفند ۱۳۹۵
۳۴	سارا	۲۲	علوم سیاسی	دانشگاه مازندران	تهران	۱۰ اسفند ۱۳۹۵
۳۵	الهام	۲۱	علوم سیاسی	دانشگاه مازندران	ساری	۱۰ اسفند ۱۳۹۵
۳۶	فاطمه زهرا	۲۴	کارشناسی ارشد علوم تربیتی	دانشگاه مازندران	بابلسر	۹ اسفند ۱۳۹۵
۳۷	زینب	۲۵	کارشناسی ارشد علوم اجتماعی	دانشگاه مازندران	بابلسر	۹ اسفند ۱۳۹۵
۳۸	مانده	۲۴	کارشناسی ارشد حقوق	دانشگاه شهید بهشتی	تهران	خرداد ۱۳۹۸
۳۹	مهناز	۲۶	مترجمی انگلیسی	دانشگاه اراک	اراک	اسفند ۱۳۹۵
۴۰	نگین	۲۲	مهندسی کامپیوتر	دانشگاه بوعلی سینا	همدان	اسفند ۱۳۹۵
۴۱	زینب	۳۷	دکتری علوم اجتماعی	دانشگاه تهران	تهران	۱۴۰۰-۱۳۹۹
۴۲	غزال	۳۵	دانشجوی دکتری	دانشگاه تهران	----	۱۴۰۰-۱۳۹۹
۴۳	هدی	۲۵	کارشناسی	دانشگاه تهران	----	۱۴۰۰-۱۳۹۹

۴. یافته‌ها

با تحلیل مصاحبه‌ها، کدهای اولیه و مضامین فرعی به دست آمدند که آن‌ها را در چهار بُعد دسته‌بندی کرده‌ایم: ۱. تجربه زیسته در کلاس درس؛ ۲. تعامل با بروکراسی دانشگاه؛ ۳. مشارکت در شکل‌های دانشجویی؛ ۴. تفکیک جنسیتی.

۴-۱. تجربه زیسته دختران در کلاس درس

در کنار تجربه عمومی دانشجویان از کلاس درس، درباره فهم آن‌ها از مناسبات جنسیتی ضمنی حین تعامل با استاد، چند مضمون استخراج شد که شامل تبعیض در کلاس درس با سلب انگیزه و محدودیت‌های ارتباطی و بازتولید روابط نابرابر قدرت در فضای دانشگاهی است که به دانشجویان دختر احساس نادیده گرفته شدن می‌دهد.

۴-۱-۱. تبعیض در کلاس درس

اغلب فضاهای دانشجویی در ایران مختلط هستند و مشارکت‌کنندگان پژوهش حاضر مواردی از تبعیض و تفاوت رفتار استاد با دانشجویان دختر و پسر را روایت کرده‌اند. یافته‌های پژوهش فکوهی (۱۳۹۹) نیز نشان می‌دهد از نظر بسیاری از دانشجویان دختر، وجود شرایط آزادتر و مناسب‌تر برای روابط دانشجویان پسر و استادان (که اغلب مرد هستند) سبب برخورداری آنان از موقعیت‌های ممتازتری است که دختران از آن‌ها محروم‌ترند (فکوهی، ۱۳۹۹، ۴۱۳). برخی از دانشجویان نیز از رفتارهای متناقض اساتید سخن می‌گویند؛ یعنی نادیده گرفتن دختران و سهل‌گیری در مقابل پسران. زینب دانشجوی کارشناسی ارشد رشته علوم اجتماعی دانشگاه مازندران در این باره می‌گوید:

اساتید در کلاس خیلی راحت پسرها را با اسم کوچک صدا می‌زنند و شوخی می‌کنند؛ اما همان استاد موقع صدا زدن یک خانم می‌گوید ببخشید! فامیلی شما در خاطر من نیست؛ با لحنی که یعنی تو دیده نمی‌شوی.

به نظر سیمین دانشجوی رشته جامعه‌شناسی دانشگاه مازندران، اساتید اجازه صحبت کردن درباره مقولات جنسیتی را به دانشجو نمی‌دهند. برخی دانشجویان از نادیده‌انگاری توانایی‌های دختران و بی‌اعتمادی به دانشجویان دختر در مقایسه با پسران انتقاد می‌کنند؛ این امر به‌ویژه در انتخاب دانشجویان ممتاز به‌عنوان استاد حل تمرین خود را نشان می‌دهد؛ البته به‌گفته برخی از دانشجویان، پسران دانشجو نیز کم‌تر پذیرای دختران

به‌مثابه استاد حل تمرین هستند. الهام دانشجوی کامپیوتر دانشگاه بوعلی سینا که استاد حل تمرین در برخی از درس‌هاست، در این باره می‌گوید:

احساس می‌کردم که برخی از اساتید به دختران اعتماد نمی‌کنند؛ یعنی قبل از خودم خیلی یادم نمی‌آید که دختری تی ای [استاد حل تمرین] باشد. به پسرها بیش‌تر اعتماد دارند.

برخی مشارکت‌کنندگان به‌ویژه در دانشگاه‌های خارج از تهران بیان می‌کردند که در سال‌های اول دانشگاه، مشارکت دختران در کلاس کم‌تر است، چرا که از اعتماد به نفس کم‌تری برخوردارند و از تمسخر پسران نگران‌اند. به نظر غزاله، دانشجوی فیزیک دانشگاه ایلام، اساتید بین دانشجویان دختر و پسر فرقی نمی‌گذارند:

دخترها خیلی کم‌تر از آقایون هستن و اعتماد به نفس صحبت کردن رو ندارن. معمولاً خیلی کم صحبت می‌کنن. خودم اون اوایل وقتی استاد سؤال می‌پرسید حتی اگر بلد بودم جواب نمی‌دادم. تا با خودم کلنجار می‌رفتم که بگم یا نگم، آقایون جواب می‌دادن. یکی از استادها مون بهمون مجال می‌داد واسه حرف زدن. می‌گفت حالا که دستت رو بلند کردی، اگر اشتباه باشه هم بیا توضیح بده. بعضی‌ها واقعاً از فرصت‌هایی که استادها می‌دادن استفاده می‌کردن یا با گذشت زمان ترس شون می‌ریخت و مشارکت می‌کردن. اما بیش‌تر بچه‌ها هیچ‌وقت نمی‌تونستن توی بحث‌ها شرکت کنن.

البته باید توجه داشت که اعتماد به نفس نیز مقوله‌ای اجتماعی-فرهنگی است که در بطن فرایند جامعه‌پذیری و پرورش مهارت‌های ارتباطی شکل می‌گیرد. اعتماد به نفس کم‌تر دختران در کلاس درس مورد انتظار است چرا که آنان عمدتاً در محیط‌هایی پرورش یافته‌اند که از زنان انتظار می‌رود کم‌تر در جمع اظهار نظر کنند و در بیان نظرات خود فروتن باشند، هرچند این موضوع در نسل جوان‌تر رو به کاهش است و برخی از اساتید نیز به این نکته توجه دارند و دختران دانشجوی را به تعامل بیش‌تر در کلاس درس تشویق می‌کنند.

با وجود استادان خوبی که به دانشجویان انگیزه می‌دهند، با این حال بخشی از دختران دانشجوی از اساتیدی صحبت می‌کنند که به ناامیدی در میان دختران دامن می‌زنند. فاطمه‌زهره دانشجوی کارشناسی ارشد علوم تربیتی در دانشگاه مازندران می‌گوید:

اساتید به دانشجو پروبالی نمی‌دهند؛ بیش‌تر می‌گویند شما زنان نهایتاً باید بروید کهنه‌شوری؛ این حرف‌ها انگیزه آدم را می‌گیرد. من واقعاً احساس می‌کنم و قتم تلف می‌شود. این بی‌انگیزگی در من افسردگی به وجود آورده.

حاکمیت نگرش‌های مردسالارانه در میان برخی از اساتید و تأکید بر جهان‌های جداگانه زنانه و مردانه، به این مسئله دامن می‌زند. سیما دانشجوی رشته مهندسی شیمی در دانشگاه اراک در این باره می‌گوید:

بعضی از اساتید می‌گویند اصلاً دخترها برای چه آمده‌اند درس بخوانند؛ شما دخترها باید برگردید خانه‌هایتان و ظرف‌هایتان را بشوید!

به گفته مشارکت‌کنندگان پژوهش، برخی از اساتید به کلیشه‌های جنسیتی در مورد زنانه/مردانه بودن مشاغل و به تبع آن رشته‌های تحصیلی باور دارند و نظرات خود را بی‌محابا در کلاس ترویج می‌کنند. مرجان دانشجوی رشته مهندسی شیمی در دانشگاه مازندران است. او درباره سرزنش دختران دانشجوی رشته‌های فنی از سوی برخی اساتید می‌گوید:

می‌گویند برخی رشته‌ها مثل مکانیک و عمران، برای زنان مناسب نیستند؛ با روحیاتشان سازگاری ندارد. خب چرا اساتید چنین حرفی می‌زنند؟

سلمه دانشجوی رشته پزشکی دانشگاه ایران توضیح می‌دهد که چگونه زنانه/مردانه کردن رشته‌ها و مشاغل از سوی برخی از اساتید ترویج می‌شود:

[به یکی از اساتیدم] گفتم: می‌شه من یک بار پیام سر عمل جراحی مغز، شاید بهش علاقه‌مند بشم؟ گفت: اگر می‌خواهی مرد بشی و تمام زنانگیت رو بگذاری کنار، بیا انتخابش کن. وگرنه من به هیچ زنی این رشته رو پیشنهاد نمی‌دم. ارتوپدهامون هم همین‌ه. استاد ارتوپد خانوم ما خیلی کم داشتیم. دو تا بودن فقط.

داده‌های پژوهش نشان می‌دهد که برخی از اساتید در سخنان خود کلیشه‌های جنسیتی را ترویج می‌کنند و به دانشجویان دختر پیام‌هایی می‌دهند که این رشته‌ها و مشاغل با شخصیت و ویژگی‌های زنانه آنان متناسب نیست. این‌گونه نگرش‌ها موجب می‌شود که دانشجویان دختر احساس کنند در دانشگاه‌ها به‌طور کامل از فرصت‌های برابر برخوردار نیستند.

۴-۱-۲. بازتولید فرودستی زنان در مواجهه با استاد

با وجود افزایش حضور دختران در دانشگاه، هم‌چنان اکثریت استادان مرد هستند و به نظر می‌رسد تأکید دانشگاه بر تفکیک جنسیتی، برخی از استادان را از ارتباط با دختران دانشجوی بر حذر می‌دارد و امکان یک ارتباط سالم و انسانی را مخدوش می‌سازد. این

نکته در دانشگاه‌های خارج از تهران که فرهنگ مردسالار عمیق‌تر است، مصداق بیش‌تری می‌یابد. نفیسه دانشجوی مهندسی برق دانشگاه ایلام روایت می‌کند:

ما اصلاً جرأت نداشتیم که حتی یک بحث امتحان یا یک بحث جزئی را با اون‌ها در میان بگذاریم. خیلی ارتباط بدی بود، خیلی خشک و بد رفتار می‌کردند. مخصوصاً برام جالبه که با خانم‌ها، حالا ما شش تا دختر بودیم و ۲۲ یا ۲۳ تا پسر، خیلی با ما رفتار بدتری بود. همه‌اش یک فاصله‌ای که کلاً سمت‌شان نرویم. خب توی ذوق می‌خورد.

برخی دختران دانشجو اشاره می‌کنند که فعالیت علمی بین استاد مرد و دانشجوی زن کم‌تر انجام می‌شود چون اساتید نیز از اختلاط نگران‌اند. از یک سو فضای فرهنگی - ارزشی دانشگاه مخالف یا نگران اختلاط است از سوی دیگر مردانه‌بودن کادر علمی، دایره انتخاب دانشجویان دختر را کوچک و محدود می‌کند. این محدودیت‌ها در بزنگاه‌هایی چون انتخاب استاد راهنما و مشاور، به رخ کشیده می‌شود. درگیر شدن در لابی‌های مردانه و ارتباط نزدیک با اساتیدی که اکثریت آن‌ها مردان هستند، پسران را برای طی کردن مسیرهای آینده علمی و شغلی نیز مجهزتر از دختران می‌کند، در حالی که از این نظر همیشه برای دختران موانع فرهنگی وجود دارد؛ غزل دانشجوی دانشگاه تهران روایت می‌کند:

اکثریت اساتید مرد هستند و برای هر مورد کوچکی از مسائل کلاسی تا پروژه مشترک گرفتن با استاد و مسائل تشکلی که مرتبط با استادها می‌شود پسرها جلو می‌افتادند و با اساتید ارتباط می‌گرفتند و با آن‌ها رفاقت می‌کردند و عملاً میدانی برای دخترها نمی‌ماند؛ خصوصاً در آن زمان یادم می‌آید مدیر گروه و اساتید رشته ما مردان جوان بودند و این ماجرا و تفاوت بین همکلاسی‌های رشته ما خیلی برجسته بود. الان نتیجه آن شرایط را می‌بینیم؛ مثلاً یکی از پسرها که درس خوان هم بود، از لحظه ورود به دانشگاه چسبیده به یکی دو تا از اساتید، الان مدتی است که در دانشکده خودمان استاد شده است. چنین شرایطی برای ما دخترها [حتی اگر می‌خواستیم] هم ناممکن بود.

نفیسه دانشجوی کارشناسی ارشد زبان‌شناسی دانشگاه ایلام که پیش از آن در رشته مهندسی برق از همین دانشگاه فارغ‌التحصیل شده است، می‌گوید این شکل از تبعیض و طرد دانشجوی دختر را در دانشکده فنی تجربه کرده است:

روابط دوستانه بین اساتید آقا و دانشجویهای پسر که خیلی وجود دارد. بعضی از اساتید آقا زیاد تمایلی به روابط علمی با دانشجویان خانم نداشتند. احساس می‌کردیم ما دخترها که در کلاس نشسته‌ایم یک سری زن‌هایی هستیم که وارد دانشگاه شده‌ایم و داریم درس می‌خوانیم.

در روایت نفیسه علاوه بر محدودیت روابط استاد با دانشجویان بر مبنای جنسیت، نکته دیگری وجود دارد؛ تعاملات میان استاد و دانشجو به نحوی پیش می‌رود که گویی زنان در دانشگاه «جنس اضافی» (تقویان، طاهری‌کیا و پورمیرغفاری، ۱۳۹۷، ۱۴۴) و زینت‌المجالس محسوب می‌شوند. نفیسه احساس خود در مورد این حاشیه‌بودگی را با جمله «انگاری که ما یک سری زن‌هایی هستیم که وارد دانشگاه شده‌ایم» نشان می‌دهد اما در نگاه عمیق‌تر، این برخوردها بازنمای جایگاه زنان در مناسبات جنسیتی است. زنان تحصیل می‌کنند اما تحصیلات دانشگاهی آن‌ها لزوماً به معنای گشودگی فرصت‌های اقتصادی - اجتماعی بیش‌تر برای آنان و تغییر نقش‌های جنسیتی نیست.

رابطه سلسله‌مراتبی و جایگاه فرادست/ فرودست استاد - دانشجو، موقعیتی را به وجود می‌آورد که برخی از اساتید برای اغراض شخصی یا پیشرفت حرفه‌ای از آن سوء استفاده می‌کنند. به‌عنوان مثال دانشجویان را وادار می‌کنند که با نام استاد مقاله بنویسند، کتاب ترجمه کنند و ...، این نوع سوء استفاده می‌تواند شامل دانشجویان دختر و پسر گردد. اما گاه برخی از اساتید از موقعیت خود برای کسب الطاف جنسی از دختران دانشجو سوء استفاده می‌کنند. رابطه استاد - دانشجو در محیط دانشگاه مبتنی بر سلسله‌مراتب قدرت/ ارزش است. آلیسون فیپس^۱ (۲۰۱۸) روابط قدرت/ ارزش را روابطی می‌داند که هم‌زمان منعکس‌کننده و تداوم‌گر سایر روابط مانند جنسیت، پایگاه اجتماعی - اقتصادی، روابط و مناسبات سازمانی و به‌تبع، شبکه روابط قدرت است و البته به آن‌ها نیز تقلیل نمی‌یابد (فیپس، ۲۰۱۸، به نقل از: کامل، ۱۴۰۱، ۳۲).

در سلسله‌مراتب قدرت در دانشگاه، استاد مهم‌تر از دانشجو دانسته می‌شود و دانشگاه هرگونه اتهام به استاد را نادیده می‌گیرد یا انکار می‌کند. در قوانین ایران با وجود پیش‌بینی مجازات سنگین برای تجاوز، شیوه رسیدگی به دعوای تجاوز و نحوه اثبات آن (چهار شاهد مرد عادل) و رویه‌های دادرسی، امکان طرح دعوی تجاوز را مشکل ساخته است و در کنار آن، اشکال دیگر آزار جنسی مانند آزار کلامی، لمس ناخواسته و ... بی‌اهمیت دانسته می‌شود. برخی دانشجویان تأکید داشتند که این نوع سوء استفاده یا درخواست استاد از دانشجو، شایع است؛ اما اغلب دانشجویان جرأت گفت‌وگو در

1. Alison Phipps

این باره را ندارند. به نظر می‌رسد برخی اساتید مرد از فقدان اعتماد به نفس زنان دانشجو آگاهی کامل دارند و از آن بهره‌برداری می‌کنند. تفاوت سنی هنگامی که در تقاطع با جایگاه دانشجویی - استادی قرار می‌گیرد، به زیان زنان و به سود مردان عمل می‌کند.

مهلا، دانشجوی مقطع ارشد دانشگاه ایلام روایت می‌کند:

این که یک استادی بخواد دید بدی به یک دانشجو داشته باشه که بابت آن بخواد نمره‌ای چیزی بده، این را هم دیده‌ام. بیش‌تر شنیده‌ام از دانشکده‌های فنی و این جور چیزها که دروس کارگاهی و اینها داشتن. حتی تعریف می‌کردند که رفته‌اند شکایت اون استاد را کرده‌اند اما می‌گفتند دانشجویهایی که با اون استاد بودند با میل خودشان بوده برای همین کسی کاری با اون استاد نداشته.

در فرهنگ تجاوز، این قربانی است که در مظان اتهام قرار می‌گیرد. «آبرو» معطوف به زنان است و بنابراین آن‌ها هرگونه آزار و آسیبی که دیده‌اند را پنهان می‌کنند تا از داغ ننگ دور بمانند. شیرین دانشجوی کارشناسی ارشد در دانشگاه ایلام با روایت تعرض یکی از استادان به دانشجویان، می‌گوید استاد متعرض را همه می‌شناسند و او هم چنان بدون هیچ ترسی به تعرضش ادامه می‌دهد:

در فرهنگ این جا همیشه سرپوش گذاشته می‌شود و طرف صلاح می‌داند که نگوید. چون اگر بگوید، اتفاق خیلی بدتری می‌افتد. یا برخورد بد خانواده‌ها انجام می‌شود و یا از چشم بقیه می‌افتد. یا می‌گویند تو چه کار کردی که این‌طور شده؟ شاید دو سه باری خودم شاهد این ماجرا بودم. می‌دیدم اساتیدی را که از موقعیت‌شان سوء استفاده می‌کردند و چیزی که من شنیدم مثلاً طرف شکایت می‌کرده، می‌گفتند خب فلانی هیئت علمی است، چه کارش کنیم؟ ازش خیلی از این شکایت‌ها آمده. تو در آن لحظه صدایش را ضبط کرده‌ای؟ ازش فیلم گرفته‌ای؟

محکوم کردن فرد قربانی، نادیده گرفتن او و پیش‌بردن امور به شیوه‌ای معمول (انگار هیچ اتفاقی نیفتاده است) توسط دانشگاه باعث می‌شود قربانی به ندرت تمایلی برای پیگیری شکایت قضایی داشته باشد. تقویان و همکاران (۱۳۹۷، ۱۳۷) در پژوهش خود پیرامون اساتید دانشگاه به این نتیجه رسیده‌اند که «روابط مدیریتی حاکم بر دانشگاه در دست مردان و بر اساس روابطی بنا شده است که مردان وضع‌کننده، تصمیم‌گیرنده و اجراکننده آن‌ها بوده‌اند. بنابراین، زنان آن‌چنان‌که مردان در دانشگاه از احساس امنیت شغلی و روابط اداری بهره می‌برند، برخوردار نیستند. آنچه به مثابه تخلف‌های اخلاقی برای مردان به حساب می‌آید، برای زنان بسیار گران تمام خواهد شد».

برخی از مشارکت‌کنندگان گزارش می‌کردند که رفتار برخی از اساتید در کلاس درس با دانشجویان دختر بر اساس نوع پوشش آنان متفاوت می‌شود. در حالی که برخی از اساتید مذهبی، دانشجویان چادری را محترم‌تر می‌شمردند و با دانشجویان دختر با پوشش بازتر، رفتار کم‌تر محترمانه‌ای داشتند، برخی از اساتید دیگر به دانشجویان با پوشش مد روز توجه بیش‌تری داشتند و این را نشان می‌دادند. این رفتار دوگانه و متعارض اساتید هم‌چنان در جهت بازتولید هنجارهای مردسالارانه است که دختران دانشجو را با معیارهای ظاهری قضاوت می‌کند و در مواردی سخت‌کوشی و تلاشگری آنان در حاشیه قرار می‌گیرد. در این جا بخشی از نظم جنسیتی و دوگانه‌جذابیت زنانه/قدرت مردانه برساخت می‌شود. بنا به روایت برخی از مشارکت‌کنندگان پژوهش، در محیط دانشگاه دختران هم‌چنان با معیارهای مبتنی بر جذابیت زنانه داوری می‌شوند و فرض می‌شود که پوشش و رفتار زنان دانشجو باعث اغوای مردان از جمله استادان مرد می‌شود. به طور ضمنی، عامل وقوع آزار جنسی را اغواگری زنان و عدم رعایت معیارهای حجاب توسط آنان قلمداد می‌کنند.

زهره دانشجوی مقطع ارشد دانشگاه ایلام که جزو دانشجویان خوابگاهی دانشگاه بوده است، گستردگی آزارهای جنسی از سوی اساتید مرد را عادی تلقی می‌کند:

بعضی اساتید بودن که متفاوت برخورد می‌کردن با دخترها و پسرها. مثلاً با دخترهای چادری خوب نبودن، با [بعضی] دخترها صمیمی‌تر [بودن]. بعضی دخترها هم خودشون گرم می‌گرفتن، کارهای اساتید رو انجام می‌دادن. از نظر من که بعضی‌ها خب خودشون می‌رن طرف اساتید. بعضی دخترها برای نمره هر کاری می‌کردن.

در روایت زهره ساختار نابرابری که دریافت امتیاز و نمره توسط دختران را منوط به دسترس‌پذیری آنان می‌داند، نقد نمی‌شود بلکه رفتار دختر، بیرون از این زنجیره نگریده می‌شود و تقصیر تنها بر گردن او می‌افتد به این علت که بدن زن، تمام هویت او پنداشته می‌شود. نازنین که خود قربانی تعرض یکی از اساتیدش در دانشگاه ایلام بوده و تلاش‌هایش برای شکایت از استاد خاطی به جایی نرسیده است، می‌گوید الزاماً همه دانشجویان پیشنهاد اساتید را رد نمی‌کنند:

خیلی‌ها با این استادها رابطه برقرار می‌کردند. این طوری نبود که همه رد بکنند و افتخار می‌کردند به

این موضوع که مثلاً دوست دختر استاد فلانی هستم. کسانی که قبول می‌کردند با هم چنین کسانی وارد رابطه بشن خب رابطه اولشان نبود و تنها رابطه‌شون هم نبود. جو رقابتی ایجاد شده بود سر این که توجه اساتید را به خودشان جلب کنند.

آن چه در روایت دانشجویان غایب است، توجه به مناسبات اقتدارگرایانه و نابرابر بین استاد و دانشجو است. زمانی که این روابط همراه با رضایت کامل و حتی پیشنهاد دانشجوست، باید به خاطر داشت که این رضایت واقعی نیست. جایگاه دانشجو مانند فردی است که برای پیشبرد مقاصد اداریش، به کارمندی پیشنهاد رشوه می‌دهد، با وجودی که پیشنهاد رشوه امری غیراخلاقی و در مواردی غیرقانونی است اما در نهایت مسئولیت با رشوه‌گیرنده است. «حتی در شرایطی که استاد و دانشجو از نظر سن، جاذبه جسمانی و موقعیت اجتماعی برابر باشند و عواطف و احساسات مشابه داشته باشند، همچنان جایگاه آنها در سلسله مراتب قدرت نابرابر است و قلمی که نمره دانشجو را ثبت می‌کند، فقط در دست یک نفر است و تا هنگامی که چنین است، آن دورا نمی‌توان برابر به شمار آورد» (دزیچ و هاکینز، ۱۳۹۹، ۸۴). تقصیر خدشه‌دار شدن رابطه حرفه‌ای استاد - دانشجو متوجه استاد است یعنی کسی که قدرت و مسئولیت را برعهده دارد.

۲-۴. رابطه چالشی با بروکراسی دانشگاه

یکی از جنبه‌های زندگی دانشجویی تعامل با نظام اداری دانشگاه است که اموری چون ثبت نام، انتخاب واحد، فارغ‌التحصیلی را انجام می‌دهد. یکی از انتقادات برخی دانشجویان متوجه ناکارآمدی نظام اداری است. یکی از بخش‌های بروکراسی اداری دانشگاه، معاونت فرهنگی است که اردوهای دانشجویی و برنامه‌های فرهنگی فوق برنامه را سازمان می‌دهد.

۱-۲-۴. سوگیری ایدئولوژیک در برنامه‌های فرهنگی

برخی دانشجویان از عدم نشاط و خمودگی فرهنگی در دانشگاه گلایه می‌کنند. این خمودگی فرهنگی و تبعیض در تخصیص برنامه‌های فرهنگی برای دختران سنگین تر است. فضای غم‌انگیزی که دختران دانشجو آن را توصیف می‌کنند، به‌ویژه در میان دانشجویان مهندسی و علوم پایه مانند ریاضی و فیزیک، آشکارتر بود؛ مثلاً دانشجویان دانشگاه بوعلی سینا به شدت از فشارهایی که بر آنها تحمیل می‌شود، گله‌مند هستند؛ مینا دانشجوی رشته کامپیوتر، وضعیت را چنین توضیح می‌دهد:

هیچ چیز خوبی نداریم؛ حتی یک اردو برای ما نمی‌گذارند؛ من از خانه فرهنگ پرسیدم هیچ برنامه تفریحی ندارید؟ گفتند: نه. مگر اردوی زیارتی بگذارند که آن هم ترمی چهل نفر از کل دانشگاه انتخاب کرده و معلوم نیست چگونه قرعه‌کشی می‌کنند.

یکی از مسائلی که دانشجویان در نقد «بی‌توجهی دانشگاه به آموزش مهارت‌های عملی» مطرح می‌کردند، غیبت اردوهای آموزشی در دانشگاه است؛ امری که به‌باور دانشجویان می‌تواند بر غنای آموخته‌های تئوریک افزوده و به آن‌ها فرصتی برای مشاهده آموخته‌ها ارائه دهد. الهام دانشجوی رشته علوم سیاسی در دانشگاه مازندران می‌گوید:

ما را به اردوهای آموزشی نمی‌برند. ما فقط تئوری می‌خوانیم؛ کار عملی بلد نیستیم.

سارا دانشجوی رشته علوم سیاسی دانشگاه مازندران نیز از تبعیض قائل شدن میان دختران و پسران در اردوهای آموزشی می‌گوید:

مثلاً اردوی بازدید از مجلس گذاشته بودند که فقط مخصوص دانشجویهای پسر رشته حقوق بود. خب چرا دانشجویهای دختر را نبردند؟ دانشجویان علوم سیاسی چرا حذف شدند؟ این تبعیض بود.

برخی از دانشجویان یکی از دلایل رخوت و خمودگی دانشگاه‌ها را وجود سوگیری‌های ایدئولوژیک می‌دانند. در نگاه این دانشجویان، بخشی از رخوت دانشجویان به دلیل نبود چشم‌انداز شغلی مناسب، وجود تبعیض‌های مختلف در دسترسی به مشاغل و جهت‌گیری‌های فرهنگی یک‌جانبه و یک‌سویه دانشگاه است. سوگیری‌هایی که با تمایلات و علائق بخش زیادی از دانشجویان در تضاد است؛ مثلاً مهنای دانشجوی رشته مترجمی زبان انگلیسی در این باره می‌گوید:

من معتقدم از سوی مسئولین دانشگاه جهت‌گیری‌های خیلی خاصی وجود دارد؛ یک سری افکار خاص تزیق می‌شود. ما کشور مذهبی هستیم؛ اما مذهب نباید همه چیز را اشباع کند. شما در کنار کار درسی باید کار فرهنگی هم انجام دهید. آیا کار فرهنگی فقط سمینار حجاب و اخلاق در ازدواج است؟ باید کمی به سمت تعادل حرکت کرد. باید افکار همه دانشجویان را در نظر گرفت. شاید برخی، این جهت‌گیری‌ها را قبول نداشته باشند و یا باعث انزجار برخی دیگر شود.

از سوی دیگر، برخی از دانشجویان برنامه‌های فرهنگی دانشگاه را مبتذل شمرده و در شأن دانشگاه نمی‌دانند. سانسور فرهنگی یکی دیگر از اعتراضات دانشجویان است. مینا دانشجوی رشته کامپیوتر دانشگاه بوعلی سینا در این باره می‌گوید:

حتی برنامه‌های خود دانشگاه را سانسور می‌کنند؛ یعنی مثلاً هنگام پخش فیلم تأتری که دانشجویها اجرا کرده‌اند و در قسمتی از آن پسرهای دانشگاه رقصیده‌اند؛ آن را سانسور می‌کنند. خیلی از مسائل را سانسور می‌کنند؛ حتی شادی را.

به نظر می‌رسد فضای بسته دانشگاه، زندگی دانشجویی را تنگ کرده است. ارزش‌ها و هنجارهایی که در فضای دانشگاه تبلیغ می‌شود با شیوه زندگی، ارزش‌ها و رفتارهای بخش وسیعی از دانشجویان مغایر است. به باور دانشجویان، در این فضا جوانی کردن مذموم است و «خود» دانشجویان انکار می‌شود.

۴-۲-۲. پوشش یک‌دست و تحمیل هنجارها

یکی از مهم‌ترین مصادیق این امر برای دانشجویان دختر، بحث حجاب اجباری است. برخی از دانشجویانی که در این پژوهش با آن‌ها مصاحبه شده است، اعتقادی به حجاب رسمی دانشگاه (به‌عنوان مانتو، شلوار و مقنعه) ندارند و در زندگی روزمره خود پوشش راحت‌تری دارند، آن‌ها محدودیت‌های پوششی تحمیل شده از طرف دانشگاه را نوعی تحمیل تظاهر و ریاکاری هر روزه می‌دانند که زیست روزمره آن‌ها را رنج‌آور ساخته است، از سوی دیگر نظام ارزشی و هنجاری حاکم بر دانشگاه به‌ویژه در برخی دانشگاه‌ها و دانشکده‌ها را با اعتقادات و شیوه زیست خود متضاد می‌بینند و برای محافظت از خود مجبور به خودسانسوری هستند. مائده دانشجوی کارشناسی ارشد حقوق دانشگاه شهید بهشتی در این باره می‌گوید:

این ظاهرسازی دائمی که ما باید در این جامعه داشته باشیم، اذیت می‌کند. این که از در دانشگاه می‌خواهم بروم داخل، روسریم را بکشم جلو. یا باید جوری بکنم که لاکم معلوم نباشد. هر روزی که می‌رفتم دانشگاه اذیت بودم، برای این که یک خانمی را نشانده‌اند دم در دانشگاه و من فکر می‌کنم دیپلم به زور دارد و او می‌خواهد به من بگوید که تو نباید لاک بزنی، تو مانتوت کوتاه است، شلوارت تنگ است، جورابت کوتاه است. و من چون حقوق هم خوانده‌ام، می‌فهمم که این‌ها حق ندارند که این کار را بکنند. در هیچ آیین‌نامه‌ای نیست و وجود چنین آدمی هیچ جایگاه حقوقی ندارد و این بیش‌تر مرا اذیت می‌کرد.

بخش مهمی از دانشجویانی که در دانشگاه‌های مختلف تهران و دانشگاه‌های خارج از تهران با آن‌ها مصاحبه کرده‌ایم به تحمیل نوعی شیوه زندگی اعتراض دارند که با شیوه زیست آنان در تعارض است.

۳-۴. تجربه حضور در تشکل‌های دانشجویی

تشکل‌ها و انجمن‌های دانشجویی به‌عنوان عرصه‌ای کاملاً دانشجویی و جدا از برنامه‌های رسمی دانشگاه، شبیه کارگاه‌هایی عمل می‌کنند که افراد در آن‌جا تعامل مؤثر، همکاری، مشارکت، تصمیم‌گیری و برنامه‌ریزی گروهی برای پیشبرد اهداف و مطالبات مشخص و مشترکی را تمرین می‌کنند اما همه دانشجویان به یک شکل این تجربه را از سر نمی‌گذرانند و پایگاه طبقاتی، جنسیت و قومیت آن‌ها در این تجربه مؤثر است.

۳-۴-۱. بازتولید موقعیت فرودست زنان در تشکل‌های دانشجویی

یکی از مفاهیم هم‌بسته با مفهوم جنسیت‌زدگی، مفهوم کلیشه‌های جنسیتی است که هم در میان بدنه دانشجویی رواج دارد و هم در میان فعالان خود تشکل‌ها. آیدا قهرمان‌زاده (۱۳۹۸) می‌نویسد: «تشکل‌ها مکان‌هایی با اکثریت و هرم قدرت مردانه‌اند که حضور زنان در آن‌ها کم است و کم‌تر به موقعیت‌های بالای تشکلی دست پیدا می‌کنند. وجود خشونت کلامی مردانه، عدم اعتماد به توانایی‌های زنان و دید منفی نسبت به فعالیت و موفقیت‌های احتمالی زنان از جمله موانع حضور دختران و ارتقای آنها در ساختار تشکلی است. ضمن این‌که پیگیری مسائل زنان تنها مسئله و دغدغه زنان دانسته می‌شود» (به نقل از: کشاورز، عزیزی، و یوسفی مقدم، ۱۳۹۹، ۸۴).

گاه، در ارزیابی دختران در مقایسه با پسران از استانداردهای متفاوت و سخت‌گیرانه‌تری استفاده می‌شود و همین مسئله، احساس پایین دست بودن را به افراد منتقل می‌کند؛ گویی دختران برای تصدی یک جایگاه یا ورود به یک مجموعه، در مقایسه با عموم پسران همان مجموعه باید بارها توانمندتر و شایسته‌تر، تشخیص داده شوند و باز حتی مطابق با شایستگی‌های افراد نیز موقعیت‌ها تقسیم نمی‌شود. همین نوع انتظارات متفاوت درباره دو جنس، منجر به شکل‌گیری استانداردهای دوگانه‌ای می‌شود که در به‌وجود آمدن احساس نابرابری و فرودستی زنان نقش دارد (به نقل از: کشاورز، عزیزی، و یوسفی مقدم، ۱۳۹۹). گاهی جامعه استانداردهایی را به دختران تحمیل می‌کند که مبتنی بر ظاهر و زیبایی بدنی است و ارزش‌مندی زنان را در گرو انطباق با معیارهای محدود و آرمانی از جذابیت قرار می‌دهد. چنین الگوهایی که در فرهنگ عمومی و صنعت زیبایی

بازتولید می‌شوند، می‌توانند به شکل‌گیری اضطراب، وسواس نسبت به بدن و احساس ناکافی بودن در میان دختران بینجامند (نصرتی و همکاران، ۲۰۲۰).

همیشه، نگه‌داشتن زنان در جایگاه فرودست محدود به ندادن مسئولیت و نگه‌داشتن آن‌ها در موقعیت‌های پایین‌تر نیست. گاه پیش می‌آید حضوری که کیفیت برابر نداشته باشد یا «اطلاع نداشتن» از جریان امور، احساس برابری با مردان و احساس تأثیرگذاری مستقیم ایجاد نمی‌کند و این خود نوعی فرودستی است. نادیده‌گیری دختران در جایگاه‌های مختلف احساس نمایشی بودن به افراد می‌دهد. هدی، یکی از اعضای بسیج دانشگاه تهران که برای اولین بار به‌عنوان یک دختر برای مسئولیت بسیج دانشکده خودشان انتخاب شده بود، به شکل دیگری به مسئله نادیده‌گرفته شدن و بی‌خبر ماندن از امور اشاره می‌کند:

آن‌قدر این سنت زنانه و مردانه قوی است که با این‌که منع قانونی‌ای برای مسئولیت خانم‌ها به‌عنوان مسئول دانشکده وجود ندارد، اما عملاً جلسهٔ مسئول مرکزی با مسئولان دانشکده‌ها و معاون مرکزی با معاونان دانشکده‌ها، تبدیل به جلسات مردانه و زنانه می‌شود و برای همین آن سالی که من مسئول دانشکدهٔ خودمان بودم، عملاً باید در جلسات معاونانی که همه خانم بودند شرکت می‌کردم و به جلسات مسئولان دانشکده‌ها که همه پسر بودند راهی نداشتم و بدی بزرگتر این بود که اصلاً هیچ گزارشی هم به من نمی‌دادند که در آن جلسه چه گذشته است. البته بعدها بابت این ماجرا از من عذرخواهی کردند.

گذشته از این، هم‌چنان برای دختران ارتباط با برخی از مسئولان و سایر دانشجویان پسر چالش‌برانگیز است. زهرا، دبیر شورای صنفی دانشگاه تهران در این باره می‌گوید:

من دبیر شورا بودم و نایب دبیر، یکی از پسران بود. همهٔ جاها از جمله برای دیدار با معاونت دانشجویی، من و نایب دبیر دو نفری می‌رفتیم، اما می‌دانستم که اگر قرار بود تنها بروم، ترجیح بر این بود که اصلاً با من جلسه نگذارند. معاونت دانشجویی ما به وضوح با من و نوع پوشش من مشکل داشت و اگر به جلسه‌ای می‌رفتیم، تمام سعی‌اش را می‌کرد که با من صحبت نکند و تمام مدت نایب دبیرمان که پسر است را مخاطب قرار می‌داد، وقتی من صحبت می‌کردم، وسط حرفم می‌پرید و حرفم را قطع می‌کرد.

رفتار دوگانه با دختران دانشجو بر اساس معیارهای ظاهری هم‌چون سبک لباس پوشیدن دختران، ارتباط را برایشان دشوار کرده و به آن‌ها احساس فرودستی و نادیده گرفته شدن می‌دهد.

۴-۳-۲. جنسیت‌زدگی ساختاری در تشکل‌های دانشجویی

جنسیت‌زدگی به این معنا است که با فرد به دلیل جنسیت وی برخوردی غیرمنصفانه شود و قضاوتی نادرست صورت گیرد و در مناسبات قدرت در جایگاه پایین‌تری دسته‌بندی شود (کشاوری، عزیزی، و یوسفی مقدم، ۱۳۹۹، ۷۷). به گفته دانشجویان، در انجمن‌های علمی دانشگاه‌های خارج از مرکز هم‌چنان فضای مردسالارانه حاکم است؛ عاطفه دانشجوی رشته روان‌شناسی در دانشگاه اراک، درباره نادیده‌انگاری توانایی‌های دختران می‌گوید:

اگر انجمن بخواهد برنامه‌ای برگزار کند و پسرها مسئول پذیرایی و تدارکات باشند، مشکلی پیش نمی‌آید؛ اما اگر دختری بخواهد یک آرمیو ساده هم تهیه کند، هم آن مغازه‌داری که می‌خواهد این مقدار را بفروشد برخورد خاصی دارد، هم مسئولین دانشگاه می‌گویند تو چرا رفته‌ای؟! این دید وجود دارد، حتی در این حد هم ممکن است با ما همکاری نکنند؛ چه برسد به فعالیت‌های بزرگ‌تر، به ما اعتماد ندارند.

بسیار محتمل است سیستمی که با ارزش‌های مبتنی بر برتری یک جنس فعالیت می‌کند، همان نظام ارزشی را بازتولید و به افراد دیگری منتقل کند، اما در غیبت یک سابقه از پیش موجود، و در شرایطی که افراد آموزش خاصی در این زمینه ندیده باشند، امکان تجربه شرایط برابر برای زنان فراهم‌تر است. غزال نیز دقیقاً به این موضوع اشاره می‌کند:

در شورای خودمان خیلی نابرابری احساس نمی‌کردم. یک دلیلش این بود که چون شورای صنفی تقریباً تازه تأسیس بود و چیز از پیش موجودی وجود نداشت، اصلاً این فضا نبود که پسران خودشان را در انجام چیزی برتر از ما دختران بدانند؛ چون کنار هم داشتیم کاری را شروع می‌کردیم که سابقه‌ای نداشت.

به نظر می‌رسد فعالیت‌های دانشجویی و انجمن‌های دانشجویی که فرض می‌شود فرصتی برای فعالیت‌های آزادانه‌تر، تحلیلی‌تر و منتقدانه‌تر هستند، در برخی دانشگاه‌ها چنان در ساخت جنسیت‌زده و نابرابر جامعه و دانشگاه مستحیل می‌شوند که کم‌تر امکان کنش‌های اندیشه‌ورزانه را برای فرد فراهم می‌کنند. نتایج مصاحبه‌های ما در دانشگاه ایلام نشان می‌دهد که دخترانی که در تشکل‌های سیاسی و مذهبی دانشگاه فعالیت دارند، از فعالیت تشکلی خود راضی هستند. کار در تشکل به آن‌ها اعتماد به نفس، استقلال و توانایی در تعاملات اجتماعی داده است. با این حال خوانش‌های فردگرایانه و محافظه‌کارانه تشکل‌های مذهبی دانشگاه ایلام در نگاه دانشجویان به مقوله

فصلنامه مطالعات دانشگاه

۳۰

دوره ۲، شماره ۳
بهار ۱۴۰۳
پایه ۷

جنسیت و اذعان به تبعیض، نقش پررنگی بازی می‌کنند و این دختران به واسطه خوانش‌های رایج رسمی از دین که نابرابری‌های کنونی نسبت به زنان را توجیه کرده و یا بی‌اهمیت جلوه می‌دهند، حساسیت جنسیتی نداشتند.

۴-۴. تعامل با دانشجویان پسر

دانشگاه برای بخشی از مشارکت‌کنندگان ما فضایی برای تجربه روابط میان‌جنسیتی و شناخت بیشتر از همدیگر است. شناختی که می‌تواند آنان را برای زندگی آینده آماده‌تر کند. در اغلب مصاحبه‌ها یکی از دستاوردهایی که دختران برای حضور خود در دانشگاه برمی‌شمردند، فراهم شدن نوعی زمینه امن و مناسب برای آشنایی با مردان بود؛ امری که با سیاست‌های تفکیک جنسیتی اعمال‌شده در سال‌های گذشته با چالش مواجه بوده است.

۴-۴-۱. تفکیک جنسیتی و دیگری‌سازی

مشاهدات و یافته‌های این مطالعه نشان می‌دهد که هرچند تفکیک جنسیتی به‌عنوان جدایی کلاس‌های درس و دیگر مکان‌های گردهمایی دانشجویان در مرکز کشور چندان عملی نشده، در شهرستان‌ها و دانشگاه‌های خارج از مرکز در دوره‌هایی (به‌ویژه دولت‌های نهم و دهم) با شدت اجرا شده است. موضوعی که در اغلب موارد برای دانشجویان مشارکت‌کننده در این پژوهش چالش برانگیز بوده است؛ چرا که برای اغلب آنان یکی از نقش‌های دانشگاه، ایجاد فضای تعامل میان‌جنسیتی است. تعاملی که می‌تواند توانمندی‌های اجتماعی دانشجویان را ارتقاء دهد.

به گفته دانشجویان، نداشتن فرصت تعامل با جنس دیگر باعث کاهش اعتماد به نفس دختران در کلاس درس و دیگر فضاها می‌شود. الهام دانشجوی رشته کامپیوتر دانشگاه بوعلی سینا می‌گوید:

من این ترم تی ای (استاد حل تمرین) بودم. دخترها معمولاً از ترس تمسخر پسرها فعالیت ندارند؛ یعنی بیشتر دختران از فعالیت عملی عقب می‌مانند؛ ترم یک و دو، دختران در مقایسه با پسران افت خیلی زیادی دارند.

یکی از مسائل مورد اشاره دانشجویان، فاصله میان دانشگاه‌های خود (پیرامونی) با دانشگاه‌های تهران است. برخی از دختران دانشجو نیز از رفتار توهین‌آمیز پسران با دختران صحبت می‌کنند؛ پسرانی که نه با دختران حرف می‌زنند و نه به آن‌ها نگاه

می‌کنند. برخی دیگر از سطح فکر پایین و خصوصاً نابالغی پسران صحبت می‌کنند؛ عدم آموزش تعامل درست با جنس دیگر و تفکیک جنسیتی تا قبل از دانشگاه، باعث می‌شود دانشجویان دختر و پسر در ترم‌های اول دانشگاه دچار چالش ارتباطی شوند و نسبت به جنس دیگر نگاه قضاوت‌گر، بدون مدارا و گاه همراه با تمسخر داشته باشند. غزاله دانشجوی لیسانس فیزیک دانشگاه ایلام و اهل شیراز می‌گوید دودستگی بین آن‌ها دانشجویان بومی و غیربومی، شرایط را بدتر می‌کرد.

برخی از دانشجویان از محیط مختلط هراس داشته‌اند، اما توانسته‌اند رابطه خود را تنظیم کنند و در نهایت از آشنایی با مردان در محیط دانشگاه خوش‌حالتند. هرچند از روابط موجود میان دختران و پسران در دانشگاه ناخشنودند و بیش‌تر این روابط را پوچ قلمداد می‌کنند. هاجر دانشجوی دکتری فلسفه اسلامی علی‌رغم نگرانی‌ای که از محیط مختلط داشته است، توانسته رابطه‌اش را با پسران هم‌دانشگاهی تنظیم کند:

من یک‌جورایی از دانشگاه می‌ترسیدم [به‌دلیل] بحث پسر و دختر. مثلاً آیا از پیشش برمی‌آم که وارد اجتماع جدیدی بشم و با جنس مخالفم ارتباط برقرار بکنم؟ دیدم من می‌تونم و از پیشش برمی‌آم و اون ترسم داره فرو می‌ریزه و دست خودم بود که هم علاوه بر این که احترام آقایان را نگه دارم، مثل بقیه دخترها با اون‌ها برخورد کنم، نه خشک و نه فراری و نه خیلی صمیمی. این یک نوع تربیت برای من شد.

نفیسه دانشجوی کارشناسی ارشد زبان‌شناسی دانشگاه ایلام از نگاه قضاوت‌گری می‌گوید که کوچک‌ترین ارتباط دانشجویی را قضاوت و فشار روانی وارد می‌کرد. فریبا دانشجوی دکتری شیمی دانشگاه ایلام روایت می‌کند که دختران مجبور به اتخاذ چهره‌ای جدی هستند تا امکان قضاوت‌های اشتباه را از آنان دور سازد:

قضاوت معطوف به زنان و مردان درباره یک رفتار یکسان، بسیار متفاوت است. ناچاری بسیار محافظه‌کار باشی تا کم‌ترین حرفی پیش نیاید. ناچار بودم خشن باشم تا حدی و بسیار جدی [بودم]. متأسفانه در ایران زنان باید تا حد زیادی خودشان را سانسور کنند. پارانرژی بودنم باید با احتیاط‌های بسیار زیاد همراه باشد تا قضاوت نشوم. به هر چیزی چنگ می‌زنند تا داستان بسازند برایت.

نتایج پژوهش نشان می‌دهد در میدان دانشگاهی با فرهنگ محافظه‌کارانه به روایت دانشجویان، زنان بیش از هر چیز با جذابیت‌های جنسی تعریف و ارزیابی می‌شوند، چنان‌چه طاهره در این باره می‌گوید:

می گفتند فلانی دختر خوبست. چرا؟ دیدیش چقدر خوشگل بود؟ دیدی چه اندامی داشت؟ دیدی تپش چه جوری بود؟ دیدی قیافه اش اصلاً محشر بود. چه دختری بود، خدایا! بعد انگار پسرها وقتی یک دختری را تأیید می کردند، همه گروه‌ها می گفتند فلانی را همه تأیید کردند. یکی نمی گفت فلانی دختر خوبیه چون به فرض خیلی باسواد بوده. بعضی وقت‌ها دوستم شاگرد اول بود، اصلاً پسرها می خندیدند بهش. [می گفتند] این اصلاً به خودش نمی رسه، می شینه درس می خونه، دختر باید دخترانه رفتار بکنه، به خودش برسه.

۴-۲. فشار ناشی از نظارت انضباطی

گرچه دانشگاه محیطی است که حداقل زمینه ارتباطات اجتماعی را برای اعضایش فراهم می کند، اما در غیاب آموزش هنجارهای مبتنی بر احترام میان دو جنس، هنجارهای مردسالار جامعه بزرگ‌تر که مبتنی بر استانداردهای دوگانه در قضاوت رفتارهای شایسته زنان و مردان است، در دانشگاه نیز بازتولید می شود. این رفتارها به ویژه در دانشگاه‌های خارج از مرکز و در مناطق کم‌تر توسعه یافته رایج‌تر است. در چنین شرایطی روابط دوستانه، درون جنسیتی باقی می ماند و «نسبت به دخترانی که وارد روابط بیناجنسیتی می شوند دیدی منفی وجود دارد و از واژه هنجارشکن برای این دسته از دانشجویان استفاده می شود؛ زیرا بعضی از رفتارها را پسرانه ارزیابی می کنند نظیر سیگارکشیدن، عدم توجه به پوشش مناسب و تجمع کردن در فضاهای خاص» (فکوهی، ۱۳۹۹، ۴۱۸). نکته مهم این‌که دانشگاه برنامه‌ای هدفمند و اندیشیده شده برای آموزش مهارت‌های بیناجنسیتی به دانشجویان ندارد. زهرا از دانشگاه ایلام روایت می کند که در برخورداری از امکانات تفریحی و فراغتی نه تنها تبعیض جنسیتی آشکاری وجود دارد، بلکه دختران تحت قضاوت‌های هنجاری و در معرض نام‌گذاری‌های طردکننده قرار دارند:

دانشگاه ایلام یک پارک دارد؛ همون روبه‌روی سرویس‌ها. عموماً پسرها می رفتن. ما هم می رفتیم، بهمون می گفتن نیاید! این‌جا جای پسرهاست، میان سیگار می کشن. یا مثلاً یک گروهی از دخترها می رفتن، پسرها دست می انداختن، می گفتن این‌ها پارکی‌ان، دخترهای خوب نیستن.

به نظر دانشجویان مشارکت‌کننده در این پژوهش، دانشگاه از تفکیک جنسیتی میان دانشجویان حمایت می کند و بدینی و فشار ناشی از دیگری‌سازی را تشدید می کند. به ویژه در دانشگاه‌های خارج از مرکز، دخالت حراست در روابط میان

دانشجویان بیش تر است. به روایت دانشجویان، این دانشگاه‌ها با هنجارهای محافظه کارانه، در میان مسئولان دانشگاه هیچ تصویری به جز روابط دوست‌دختر/دوست‌پسری میان دانشجویان دختر و پسر وجود ندارد. به بیان دیگر اگرچه محیط مختلط است، اما اختلاط زن و مرد به شدت کنترل می‌شود و مراودات زنان و مردان در دانشگاه پذیرفته شده نیست.

آرزو دانشجوی کارشناسی ارشد جامعه‌شناسی دانشگاه ایلام این شکل کنترل حراست را ناشی از بی‌اعتمادی به دانشجویان و اهمیت کنترل‌های بیرونی می‌داند:

بین چقدر نقش کنترل درونی در این میدان علم، بی‌رنگ هست که اگر دو تا دختر و پسر کنار هم نشسته‌اند زمان طولانی‌تر از پنج دقیقه شد، سریع برید و اون‌ها رو از هم جدا کنید. این یعنی به کنترل درونی من دانشجو اعتماد ندارند، کنترل فقط بیرونی باشه، با چوب و چماق باشه. این یعنی ممکنه اتفاقی بیفته، در صورتی که شما خودتون هم می‌دونید اگر حرفی هست و هنجارشکنی هست، دو دقیقه هم می‌شود زد. ربطی به تایمش نداره.

مینا دانشجوی رشته کامپیوتر در دانشگاه بوعلی سینای همدان است. او تفکیک را در بستر تبعیض جنسیتی موجود، بسیار ناپسند می‌داند و از دشواری تفکیک سرویس‌های رفت و آمد در این دانشگاه می‌گوید. نگین نیز دانشجوی رشته مهندسی کامپیوتر در همین دانشگاه است و در نقد تفکیک جنسیتی سرویس‌ها و برخورد نامناسب حراست با این قضیه می‌گوید:

یک بار، ما سوار سرویس پسرها بودیم. ماشین حراست مثل فیلم‌های گانگستری پیچید جلوی اتوبوس و ما را پیاده کرد. انگار دزد گرفتند.

می‌توان به این نکته توجه کرد که یکی از پیامدهای ناخواسته تفکیک جنسیتی، تبعیض است. فضاهای بهتر و امکانات بیش تر به پسران اختصاص می‌یابد و این امر بر احساس طردشدگی و حاشیه‌ای بودن دختران دانشجو می‌افزاید. تحلیل مضمون داده‌های حاصل از مصاحبه و مصاحبه‌های متمرکز گروهی، مضامین اصلی و فرعی متعددی را آشکار می‌کند که در جدول (۲) خلاصه شده‌اند:

جدول ۲. تحلیل مضمون داده‌های حاصل از مصاحبه

مضمون فراگیر	مضامین اصلی	مضامین فرعی
برساخت زنانگی بهنجار و طرد زنانگی مقاومت‌پیشه	تبعیض در کلاس درس	سلب انگیزه و ترویج ناامیدی، زنانه/ مردانه دانستن رشته‌ها از نگاه برخی اساتید، سرزنش دانشجویان دختر به دلیل بسته بودن بازار کار، بی‌اعتمادی به توانایی دانشجوی، رفتارهای دوگانه اساتید در تعامل با دانشجویان، احساس جنس اضافی بودن دختران
	بازتولید فرودستی زنان در مواجهه با استاد	ارتباط بهتر دانشجویان پسر با اساتید مرد، تلقی از پسران دانشجو به عنوان جانشین استاد، محدودیت‌های ساختاری - ارتباطی در تعامل استاد/ دانشجوی دختر، قضاوت درباره دختران با برخی معیارهای فرآزموشی، سوء استفاده استاد از موقعیت فرادستی، بازتولید دوگانه جذابیت زنانه/ قدرت مردانه، فرهنگ تجاور و قربانی‌نکوهی، استراتژی سکوت و سرخوردگی از دانشگاه
	سوگیری ایدئولوژیک در برنامه‌های فرهنگی	تخصیص امکانات با تبعیض، محدودیت برنامه‌های تفریحی و احساس تبعیض دختران، اشباع برنامه‌های فرهنگی ایدئولوژیک و مذهبی، سانسور برنامه‌های دانشجویی.
	تحمیل هنجارها	پوشش ایدئولوژیک برای دختران، تذکر حجاب
	نادیده‌گیری زنان در تعاملات تشکیلی	ساختار مردانه شورای مرکزی انجمن‌ها، بی‌اطلاع نگه‌داشتن از تصمیمات تشکل‌ها، قضاوت بر اساس پوشش
	جنسیت‌زدگی ساختاری	جنسیت‌زدگی در تشکل‌ها، به حاشیه راندن زنان، غیاب حساسیت جنسیتی
	تفکیک جنسیتی و دیگری‌سازی	نارضایتی از فضای آموزشی تفکیک‌شده، چالش نداشتن مهارت ارتباط با دیگری، مخدوش شدن نقش دانشگاه برای تعامل جنسیتی امن، تشدید قومیت‌گرایی
	فشار ناشی از نظارت انضباطی	نگاه کنترل‌گر بر روابط میان‌جنسیتی، سرکوب روابط بینا‌جنسیتی، احساس تبعیض و طردشدگی

۵. بحث و نتیجه‌گیری

این پژوهش بر فهم دختران دانشجو از مناسبات جنسیتی در محیط دانشگاه متمرکز است. هدف پژوهش آشکارکردن سازوکارهای نهادی آشکار و ضمنی معطوف به مناسبات جنسیتی است و ابعاد مختلف مرتبط با زندگی دانشجویی شامل تجربه دختران از کلاس درس و تعامل با استادان، تعامل با بروکراسی دانشگاه، مشارکت در حیات انجمنی دانشگاه و تعامل با دانشجویان پسر مطالعه شد. مانند سایر تحقیقات کیفی نتایج این پژوهش قابل تعمیم نیست ولی توصیفی غنی از فرایند تحصیل دختران در دانشگاه ارائه می‌دهد.

در این پژوهش با دو سنخ دانشگاه مواجه شدیم: دانشگاهی با هنجارهای برابری طلبانه که بیش تر دانشگاه‌های دولتی شهر تهران و دارای سنت‌های روشنفکری و حیات انجمنی را شامل می‌شود و دانشگاهی با هنجارهای محافظه‌کارانه که بیش تر در شهرهای دور از مرکز و حاشیه کشور قرار دارد. البته باید در نظر داشت در هر سنخ دانشگاه با تنوع فرهنگ هنجاری در دانشکده‌های مختلف روبه‌رو هستیم. به‌عنوان مثال به روایت دانشجویان، دانشکده حقوق حتی در دانشگاه تهران، رویکردی محافظه‌کارانه‌تر از بیش تر دانشکده‌های آن دارد. یا در دانشگاه‌هایی با فرهنگ محافظه‌کار همواره می‌توان در برخی از گروه‌های آموزشی دریچه‌هایی به روی افکار نو و هنجارهای برابری خواهانه یافت.

پرسش اول پژوهش دربارهٔ تجربه زیسته دختران دانشجویان از مناسبات جنسیتی مصرح و ضمنی در کلاس درس و تعامل با استاد است. مشارکت‌کنندگان به‌ویژه در دانشگاه‌های خارج از مرکز اذعان می‌کردند با وجود محدود اساتید انگیزه‌بخش، رویکرد کلی اساتید نادیده گرفتن توانمندی دختران در کلاس درس است. بر اساس گفته‌های دانشجویان دختر، اساتید در کلاس درس به دانشجویان پسر پر و بال می‌دادند، آنان را در کارهای پژوهشی به کار می‌گرفتند، به‌عنوان استاد حل تمرین انتخاب می‌کردند و در محیط خارج از کلاس با آنان روابط دوستانه برقرار می‌کردند. تعدادی از اساتید به‌خصوص در دانشکده‌های فنی، دختران را بابت تحصیل در رشته‌های فنی سرزنش می‌کردند و دربارهٔ نبود بازار کار برای دختران سخنان ناامیدکننده‌ای می‌گفتند، انگار که دختران را مسئول بسته بودن بازار کار به روی زنان می‌شناختند. متأسفانه تعامل با استاد در خارج از کلاس درس به‌خصوص در دانشگاه‌هایی با فرهنگ محافظه‌کارانه چالش برانگیز است و مواردی از سوء استفادهٔ استاد از موقعیت برتر خود در رابطه با دانشجویان دختر گزارش شده است. نکتهٔ اصلی این است که فزونی از مناسبات جنسیتی فرودست‌ساز که در مواردی به شکل مصرح به دختران یادآور می‌شود، آنان جنس اضافی دانشگاه هستند؛ به‌طور ضمنی چالش در زمینهٔ اولویت‌های زندگی دختران هم‌چنان باقی است. فکوهی معتقد است دانشکده‌های علوم انسانی به‌طور خاص به شدت در

حال زنانه شدن هستند و هر اندازه شانس واقعی یا تصور شده برای یافتن کار در رشته‌ای کم‌تر باشد، حضور دختران در آن رشته بیش‌تر است. با این وصف این حضور به تغییر روابط سلطه‌مذکر نیانجامیده است بلکه این روابط را در شرایطی جدید بازتولید کرده است (فکوهی، ۱۳۹۹، ۴۰۹).

با وجودی که در دهه‌های اخیر زندگی دانشجویی زنانه‌تر شده است و دختران در بسیاری از رشته‌ها حضور پررنگی یافته‌اند، اما هم‌چنان جهان دانشگاهی مردانه باقی مانده است. ساختار مردانه دانشگاه را می‌توان با حضور حداقلی زنان در کسوت هیئت علمی به‌ویژه در مراتب بالای دانشگاهی و نیز مردانه‌بودن ساختار مدیریت دانشگاه‌ها نشان داد. در این فضا، دانشجویان دختر کوشا نیز با چشم‌انداز بسته زندگی حرفه‌ای مواجه می‌شوند چرا که دانشگاه خود به‌عنوان فضایی هنجارفرست، توانسته است برابری جنسیتی را در جذب و ارتقای اعضای علمی خود به‌منصه ظهور برساند.

پرسش دوم پژوهش به تجربه زیسته دختران دانشجو از مناسبات جنسیتی در تعامل با بروکراسی دانشگاه می‌پردازد. مشارکت‌کنندگان در این پژوهش از ناکارآمدی آموزشی، خمودگی فرهنگی و تحمیل هنجارهای نظام فرهنگی ایدئولوژیک شکایت داشتند. البته ناکارآمدی آموزشی یا خمودگی فرهنگی تنها متوجه دانشجویان دختر نیست گرچه در ساخت جنسیت‌زده دانشگاه محدودیت‌های امکانات و فرصت‌های اوقات فراغت و برنامه‌های فرادرسی برای دختران دانشجو بیش‌تر است اما پرچالش‌ترین مواجهه دانشجویان با نظام بروکراسی دانشگاه با بخش حراست دانشگاه و تحمیل پوشش اجباری و کنترل تعاملات دانشجویی است. دانشجویان مشارکت‌کننده به‌ویژه در دانشگاه‌هایی با فرهنگ محافظه‌کارانه از اشباع برنامه‌های فرهنگی ایدئولوژیک - مذهبی و سانسور برنامه‌های دانشجویی گلایه می‌کردند. همان‌گونه که انتظار می‌رود در این دانشگاه‌ها، سخت‌گیری حراست در تحمیل پوشش مورد تأیید نظام فرهنگی و سیاسی رسمی و کنترل تعاملات دانشجویان، بیش‌تر است. این شکل از کنترل بر روی دختران دانشجو، احساس تحت نظارت بودن دائمی را به آنان القا کرده و فشار روانی شدیدی بر آنان وارد می‌کند. به رسمیت شناخته نشدن سبک و شیوه زندگی دانشجویان دختر، بازتولید فقدان حق انتخاب

پوشش و تأکید بر رفتار شایسته و عقیفانه (زنانگی بهنجار) در جامعه مردسالار است. البته نسل جدید دانشجویان، دیگر پذیرای امر و نهی‌ها و مداخله در زندگی شخصی خود نیستند. شاید بتوان اعتراضات پاییز ۱۴۰۱ را در بستری فهم کرد که دختران جوان، خواهان به رسمیت شناخته شدن حق بر بدن و انتخاب سبک زندگی خود هستند.

پرسش سوم پژوهش، تجربه زیسته دختران دانشجو از مناسبات جنسیتی مصرح و ضمنی در تشکل‌های دانشجویی را در نظر می‌گیرد. داده‌های حاصل از گفت‌وگو با فعالان انجمن‌های دانشجویی نشان می‌دهد گرچه شرایط دختران در تشکل‌ها و انجمن‌ها در دهه‌های ۹۰ و ۱۴۰۰، تغییر کرده و از کلیشه‌های جنسیتی درباره فعالیت دختران کاسته شده است، اما هم‌چنان موقعیت فرودست زنانه در تشکل‌های مختلف بازتولید می‌شود و زنان در تعاملات تشکلی موقعیت حاشیه‌ای دارند. البته جنسیت‌زدگی در تشکل‌های مذهبی - سیاسی نزدیک به حاکمیت بیش‌تر است و سلطه این نوع تشکل‌ها در دانشگاه‌های محافظه‌کار قدرتمندتر است. در سال‌های اخیر، دختران دانشجو به فعالیت اجتماعی علاقه‌مندتر و نسبت به حقوق زنان آگاه‌تر هستند، در حالی که جو امنیتی در دانشگاه‌ها شدیدتر و حیات انجمنی محدودتر شده است.

تجربه زیسته دختران دانشجو از تعامل با پسران دانشجو از نکات مهمی بود که در این پژوهش مورد توجه قرار گرفت. زیرا دانشگاه اولین و امن‌ترین فضای تعامل میان زنان و مردان جوان را فراهم می‌کند و امکان رازدایی از جنس دیگر و فرصت دوستی سالم میان دو جنس را پیش می‌نهد. اما سیاست فرهنگی رسمی در دانشگاه بر تفکیک جنسیتی تأکید دارد؛ از این‌رو نقش دانشگاه برای تعامل جنسیتی امن به‌خصوص در دانشگاه‌های محافظه‌کار مخدوش می‌شود و دانشجویان برای هم‌رنگ‌شدن با هنجارهای رسمی تحت فشار بیش‌تری قرار می‌گیرند که برای آن‌ها نارضایتی و سرخوردگی فراهم می‌کند. در این سنخ از دانشگاه آن‌چه در فعالیت‌های تشکلی، جلسات، کارگاه‌ها و نیز حلقه‌های مطالعاتی ترویج می‌شود، بیش‌تر بر جداسازی دنیاهای زنان و مردان و بازتولید کلیشه‌های جنسیتی معطوف است. می‌توان گفت تحصیل در دانشگاه با هنجارهای محافظه‌کارانه به‌طور متناقضی افراد را جامعه‌پذیر می‌کند؛ از سویی استقلال، برنامه‌ریزی برای آینده،

افزایش تعاملات اجتماعی و در پی آن افزایش اعتماد به نفس را به دختران می‌دهد، اما در کنار آن، فرودستی زن و فرادستی مرد در بسیاری از زمینه‌ها طبیعی انگاشته می‌شود. در این فضا، زیبایی و اهمیت به ظاهر و داشتن سرمایه جنسی زنان تحسین می‌شود، در عین حال که انتظار می‌رود عاملیت جنسی نداشته باشند. از زنان انتظار می‌رود صفات شایسته مانند فروتنی، منعطف بودن و در حاشیه ماندن را دارا باشند و با متانت و پوشش مناسب، شئون اجتماعی را رعایت کنند. در کنار آن مراتب تحصیلی خود را با موفقیت به پایان برسانند و از تحصیلات، پرستیژ اجتماعی کسب کنند. در عین حال اولویت زندگی آنان تداوم نقش‌های جنسیتی و تشکیل خانواده باشد و وظایف مادری و خانه‌داری را با رضایت خاطر انجام دهند.

اگر دانشگاه برای بسیاری از افراد فارغ از جنسیتی که دارند، نخستین فضایی است که باید‌ها/نباید‌های آموخته‌شده در مدارس، خانواده و رسانه‌های رسمی را در ذهن آن‌ها به چالش می‌کشد و دچار تردید می‌کند، در برخی از دانشگاه‌های خارج از مرکز آن‌طور که از مصاحبه‌های پژوهش برمی‌آید، تا حدی برعکس عمل کرده است و نگرش‌های جنسیتی پیشین آنان را بازتولید و تثبیت می‌کند. خوشبختانه هنوز هم در مناطق محروم، دانشگاه می‌تواند به گسترش عام‌گرایی و ارزش‌های دموکراتیک مبتنی بر برابری انسان‌ها یاری رساند؛ در حالی که وجود نوعی حیات انجمنی با رویکردهای نو و پیش‌رو، تقویت‌کننده این جنبه از کارکرد غیرمستقیم دانشگاه است. در مناطقی از کشور که ارزش‌های عریان پدرسالاری جلوه آشکارتری دارند، دانشگاه یکی از معدود فضاهای مشروعی است که دختران می‌توانند در آن حضور یابند. آن‌ها از زنانگی سازگار فاصله گرفته، زنانگی تلفیقی را مدنظر قرار داده و با کلیشه‌های جنسیتی به چالش برخاسته‌اند.

در جمع‌بندی نهایی از فهم دختران دانشجو دربارهٔ مناسبات جنسیتی در دانشگاه می‌توان گفت نظام رسمی دانشگاهی در ایران امکان بازاندیشی انتقادی در هنجارهای جنسیتی را کم‌تر فراهم می‌کند و مناسبات صریح و ضمنی در کلاس درس، تعامل با استاد، تعامل با بروکراسی دانشگاهی به‌ویژه نظام انضباط‌بخش دانشگاه به نحوی است که آگاهانه یا ناخواسته زنانگی سازگار و متعارف به تعبیر ریوین کانل را مطلوب می‌داند.

در دانشگاه‌ها و دانشکده‌هایی با فرهنگ محافظه‌کارانه، الگوی زنانگی سازگار تکریم می‌شود. اما در دانشگاه‌هایی با هنجارهای مداراگر، زنانگی تلفیقی مورد تشویق قرار می‌گیرد و نظام دانشگاهی در ایران هماهنگ با سیاست فرهنگی رسمی به شکلی صورت‌بندی شده است که زنانگی مقاومت‌پیشه را طرد و به حاشیه می‌راند.

با بازخوانی دوباره نتایج این پژوهش و بازخوانی دستاوردها و ضعف‌های دانشگاه در زندگی دختران دانشجو می‌توان گفت که دولت مدرن در ایران با فراهم کردن زمینه‌هایی برای گسترش تحصیلات عالی و دستیابی دختران به آموزش، اساساً آنان را در نقشی دوگانه قرار داده است؛ دختران دانشجو از سویی مخاطب یا در معرض قواعد جنسیتی نوشته و نانوشته‌ای هستند که بر آنان تحمیل می‌شود و در بسیاری موارد خود را ملزم به رعایت آن می‌بینند یا گریزی از آن‌ها ندارند؛ از سوی دیگر، تحصیلات به‌واسطه منزلتی که به فرد می‌بخشد، او را در برابر برخی ارزش‌های مرسوم، قومی و خانوادگی قرار می‌دهد و به او ابزاری برای نقد تبعیض‌های جنسیتی و تلاش برای دستیابی به حق شهروندی می‌بخشد. از سوی دیگر دانشگاه در ایران انتظاراتی در دختران دانشجو ایجاد می‌کند، اما با وجود بسته بودن بازار کار بر زنان فارغ‌التحصیل دانشگاه، تنها بخش اندکی از زنان تحصیل کرده می‌توانند به داشتن شغل، کسب استقلال مالی و احترام اجتماعی دست یابند. بنابراین گاه بخشی از زنان فارغ‌التحصیل دانشگاه ناچارند با سرخوردگی برآورده نشدن انتظارات حاصل از تحصیل در دانشگاه کنار بیایند. بر این اساس، برآورد نگارندگان این است که تا زمانی که شرایط ساختاری بازار کار زنان تحصیل کرده تغییر نکند، راه‌حلی برای این وضعیت وجود ندارد.

در این جا باید اشاره کرد که بعد از اعتراضات ۱۴۰۱ احتمالاً نگرش نسبت به رابطه زن و مرد در دانشگاه‌های ایران تغییر کرده است اما داده‌های پژوهش، شرایط پیش از اعتراضات را تفسیر می‌کند. جایی که هم‌چنان ابهام نسبت به جنسیت گسترده است و دانشجویان دختر می‌کوشند نسخه شخصی خود از زنانگی تلفیقی و مقاومت‌پیشه را برسازند و بر اساس آن سیاست زندگی را پیش ببرند. آینده روشن خواهد کرد نظم جنسیتی در ایران چگونه و در چه ابعادی تغییر خواهد کرد.

۶. سپاسگزاری

بدینوسیله از خانم‌ها شقایق یوسفی مقدم، سمیرا یزدان پناه و فردوس شیخ‌الاسلام به‌عنوان دستیاران پژوهش سپاسگزاری می‌شود. هم‌چنین از مؤسسه مطالعات فرهنگی و اجتماعی، وابسته به وزارت علوم، تحقیقات و فناوری قدردانی می‌گردد. این مقاله از طرح موظف خدیجه کشاورز با عنوان «فهم زنان دانشجو از فرایند تحصیل در دانشگاه» در سال ۱۴۰۳ استخراج شده است.

۷. مشارکت نویسندگان

جمع‌آوری داده‌ها، کدگذاری و نوشتن ۸۰ درصد مقاله توسط نگارنده اول انجام شده است. نگارنده دوم نیز در نگارش بخشی از ادبیات نظری و نتیجه‌گیری مشارکت داشته و مجموع مشارکت وی، حدود ۲۰ درصد مقاله را شامل می‌شود.

۸. تعارض منافع

هیچ‌گونه تعارض منافی از نویسندگان گزارش نشده است.

منابع

- احمدی خراسانی، نوشین (۱۳۸۷). دفترچه خاطرات شانزده زن ایرانی در قلمرو تجربه‌های روزمره. تهران: نشر روشنگران و مطالعات زنان.
- استراوس، انسلم؛ و کرین، جولیت (۱۳۹۰). مبانی پژوهش کیفی: فنون و مراحل تولید نظریه زمینه‌ای (مترجم: ابراهیم افشار). تهران: نشر نی. (تاریخ اصل اثر ۱۹۹۸)
- اعتمادی‌فر، سیدمهدی (۱۳۹۶). پژوهشی در باب دانشگاه از منظر دانشجویان. تهران: پژوهشکده مطالعات فرهنگی و اجتماعی.
- بلیکی، نورمن دبلیو. اچ. (۱۳۸۴). طراحی پژوهش‌های اجتماعی (مترجم: حسن چاوشیان). تهران: نشر نی. (تاریخ اصل اثر ۲۰۰۰)
- بوردیو، پیر (۱۴۰۰). مقدمه سلطه مذکر (ترجمه محسن ناصری‌راد). تهران: آگه. (تاریخ اصل اثر ۱۹۹۸)
- تقویان، ناصر؛ طاهری‌کیا، حامد؛ و پورمیرغفاری، مریم‌السادات (۱۳۹۷). موقعیت‌های رویارویی جنسیتی در دانشگاه و مصایب آن. فصلنامه پژوهش و برنامه‌ریزی در آموزش عالی، ۲۴(۲)، ۱۳۵-۱۵۲.
- حمزوی عابدی، فاطمه، باقریان، فاطمه؛ و مظاهری، محمدعلی (۱۳۹۴). بررسی ادراک زنان جوان ایرانی از هنجارهای زنانگی. شناخت اجتماعی، ۱(۱)، ۸۴-۹۶.
- دزیچ، بیلی رایت؛ و هاکینز، مایکل (۱۳۹۹). آزار جنسی در آموزش عالی؛ تأملات و چشم‌اندازهای نوین (مترجم: ناصرالدین علی تقویان). تهران: پژوهشکده مطالعات فرهنگی و اجتماعی. (تاریخ اصل اثر ۱۹۹۸)
- عابدینی‌فرد، مصطفی (۱۳۹۹). مردانگی پژوهی لازمه دموکراسی جنسیتی (گفتگو با سمیه قدوسی). نشریه زنان امروز، ۴۰، ۸-۲۱.
- عزیزی، فاطمه (۱۳۹۸). پیشگامان زن در آموزش عالی در دوران پهلوی؛ موانع و استراتژی‌ها، در خدیجه کشاورز، علم‌ورزی در میدان دانشگاه. تهران: پژوهشکده مطالعات فرهنگی و اجتماعی.
- فکوهی، ناصر (۱۳۹۹). زن‌ها، شیرها، روباه‌ها... : تأملاتی درباره زنان، زنانگی و مسائل اجتماعی جنسیت. تهران: نشر ثالث.
- قانع‌راد، محمدامین (۱۳۸۵). نقش تعاملات دانشجویان و اساتید در تکوین سرمایه اجتماعی دانشگاهی. مجله جامعه‌شناسی ایران، ۷(۱)، ۳-۲۹. doi: 20.1001.1.17351901.1385.7.1.1.2
- کامل، آتنا (۱۴۰۱). آزار جنسی و قلدری در دانشگاه. نشریه زنان امروز، ۴۵، ۲۶-۴۲.
- کاندیوتی، دنیز (۱۳۹۸). چانه‌زنی پدرسالارانه (ترجمه و تلخیص هما مداح). نشریه زنان امروز، ۳۶، ۵۰-۶۱.
- کرسول، جان (۱۳۹۱). پوشش کیفی و طرح پژوهش: انتخاب از میان پنج رویکرد (روایت پژوهی، پدیدارشناسی، نظریه داده‌بنیاد، قوم‌نگاری، مطالعه موردی) (مترجمان: حسن دانایی‌فرد و حسین کاظمی). تهران: انتشارات اشراقی. (تاریخ اصل اثر ۲۰۰۷)

کشاوری، خدیجه (۱۴۰۱). خانواده در میان ذهنیت دانشجویان دانشگاه‌های تهران؛ مطالعه‌ای کیفی. مجله مطالعات اجتماعی ایران، ۱۶ (۲)، ۹۷-۱۲۱. doi: 10.22034/jss.2023.526282.1595

کشاوری، خدیجه (۱۴۰۲). مناسبات جنسیتی در ذهنیت دانشجویان دانشگاه‌های شهر تهران. فصلنامه مطالعات دانشگاه، ۱۳۷-۱۶۳، (۳)، ۱۰۲۶. doi: 10.22035/jous.2023.5002.1026

کشاوری، خدیجه؛ عزیزی، مینا؛ و یوسفی مقدم، شقایق (۱۳۹۹). تحلیل تجربه فعالیت تشکلی دختران دانشجوی دهه‌های هشتاد و نود شمسی با تأکید بر عامل جنسیت (طرح پژوهشی منتشر نشده). پژوهشکده مطالعات فرهنگی و اجتماعی.

کمالی، یحیی (۱۳۹۷). روش‌شناسی تحلیل مضمون و کاربرد آن در مطالعات سیاست‌گذاری عمومی. سیاست‌گذاری عمومی، ۲، ۱۸۹-۲۰۸. doi: 10.22059/ppolicy.2018.67875

کوثری، مسعود؛ و خوشنام، مژگان (۱۳۹۶). تحلیل پدیدارشناسی معنای ذهنی دانشجویان از دانشگاه. پژوهش در نظام‌های آموزشی، ۳۸، ۱۷۱-۱۹۳. doi: 10.22034/jiera.2017.59732

گیدنز، آنتونی؛ و بردسال، کارن (۱۳۸۶). جامعه‌شناسی (مترجم: حسن چاوشیان). تهران: نشر نی. (تاریخ اصل اثر ۲۰۰۶)

محمدی، محمود (۱۴۰۲). بررسی تجربیات زیسته دختران دانشجویان دخترانگی (مطالعه موردی: دانشجویان دختر دانشگاه فرهنگیان البرز). زن در توسعه و سیاست، ۲۱(۱)، ۱۱۳-۱۳۷. doi: 10.22059/jwdp.2022.345930.1008233

یعقوبی، علی؛ و مقدس یزدی، هانیه (۱۳۹۵). دختران دانشجو و سنخ‌شناسی زنانگی (مطالعه موردی: دانشجویان دانشگاه گیلان). زن در توسعه و سیاست، ۱۴ (۴)، ۵۱۳-۵۳۳. doi: 10.22059/jwdp.2016.60967.533-513

Bereni, L. (2011). Genre état des lieux, entretien avec Laure Bereni, par Matieu Tranchman. Retrieved from <https://laviedesidees.fr/Genre-etat-des-lieux>

Bourdieu, P. (1990). La domination masculine. *Actes de la Recherche en Sciences Sociales*, 84, 2-31.

Connell, R. W., & Messerschmidt, J. W. (2005). Hegemonic masculinity: Rethinking the concept. *Gender & Society*, 19(6), 829-859. doi:10.1177/0891243205278639

Crenshaw, K. (1989). *Demarginalizing the intersection of race and sex: A black feminist critique of anti-discrimination doctrine, feminist theory and antiracist politics*, In A. Phillips (ed.), *Feminism And Politics: Oxford Readings In Feminism* (pp. 314-343). doi: 10.1093/oso/9780198782063.003.0016

Guimond, S. (1992). Les effets de l'éducation post-secondaire sur les attitudes intergroupes: l'importance du domaine d'études, *Revue québécoise de psychologie*, 13 (1), 74-93.

Jugel, M., & Lecigne, A., & Yaël, S. (2010). L'allégeance comme facteur différentiel de socialisation universitaire, *L'orientation scolaire et professionnelle*. doi: 10.4000/osp.2928

Nosraty, N., Tomraee, S., & Zamani, M. (2020). Beauty business in Iran: Does beauty make you healthy?. *Socio-Spatial Studies*, 4(1), 1-12. doi:10.22034/soc.2020.211920

Rahbari, L., & Mahmudabadi, Z. (2017). What does it mean to be a woman? An exploratory study of femininities among mazandarani, Azeri and Kurdish female university students in Iran. *Social Sciences*, 6(3), 98. doi: 10.3390/socsci6030098

